Миллий Тикланиш

Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партиясининг ҳафталик газетаси | 1997 йил. 14 январ | 2 (83)- сон

МУҲИТ ЯРАТИНГ

«Саҳиҳ Бухорий»да жаноби пайғамбаримиз кўрган ва саҳобаларга ўзлари сўзлаб берган тушлар ҳақида ривоятлар келтирилади. У тушларнинг кўплари инсоният ва исломнинг келажак ҳаёти ва тақдиридан ноёб мўъжизавий башоратлар эди. У тушларда кўрилган воқеаларнинг бари кейин у ёки бу тарзда инсоният ҳаётида рўёбга чиқди. Ва рўёб жараёни тўхтамагай.

Мен кунларимиз ҳақида, кунларимизда маънавиятнинг ўрни ҳамда аҳамияти ҳақида сўзламоқчи бўлиб тураман. Илгариги замонларда ҳам, бизнинг замонамизда ҳам кўплар маънавиятнинг инсон учун қанчалар қимматга эга эканлигини англаган, билган, тасаввур қилган. Шу нарса ҳам инсониятга кўпдан бери маълумки, англаш, билиш, тасаввур қилиш бошқа, айни чоқда англанган, билинган, тасаввур қилинган нарсаларга риоя этиш бошқа. Инсоният ўз ҳаёт тажрибаларида кўрилган маънавият ва ахлоқ қоида-қонунларига ялпи баробар риоя этгиси келади, шундай бўлишини жуда истайди, лекин ғаройиботни қарангки, шунга баробар риоя этолмайди. Бу унга нечукдур ҳеч бир вақт муяссар бўлмайди. Орадан Гитлерга, Сталинга, Ленинга ўхшаган аллакимлар чиқиб туради. Ва инсониятнинг орзу этган риоясини бузади. Инсоният яна бошидан бошлайди. Бир одам бизга энди ўртамиёна одамлар керак эмас, дейди. Бошқаси эса чиқиб биз ёмондан ҳам яхшилик топа билишимиз керак, деб айтади. Нега бизга ўртамиёна одамлар керак бўлмасин? Ҳамма Навоий даражасида фикрлай ёки яшай олмайди. Лекин Навоий даражасида фикрлаш ва яшашни орзу қилиши мумкин. Ундан ташқари ўртамиёналик ёмон нарса эмас, ўртамиёналик ҳаётнинг асоси. Ўртамиёна муҳит ўртамиёна бўлмаган ҳодисаларни тарбиялаб етиштиради. Лекин биз ўртамиёналик деганда нимани тушунамиз? Турмуш даражасими? Қарашлар даражасими? Тушунчалар даражасими? Хатти-ҳаракатлар, муносабатлар, муаммолар жамулжамими? Нима у ўзи ўртамиёналик? Ёки ўртамиёналик деганда биз оддийлик, одмилик, соддаликни англаймизми? Ҳаёт ва жамиятда ҳеч қандай фавқулодда бир нарсалар, катта даъволар кўтариб чиқмайдиган одамлар, фуқаролар тоифасини биламизми ўртамиёналик деганда? Қандай мезонлари бор бу ўртамиёналикнинг? Ҳар бир мамлакат, ҳар бир миллатнинг турмуш кечириш даражасига кўра ўртамиёналик ҳам фарқланса ажабмас. Германияда ўртамиёналик бир бошқа, Россияда бир бошқа ва айтайлик, Ўзбекистонда — яна бир бошқа. Африка ва Лотин Америкаси мамлакатларида ҳам ўртамиёналикнинг ўз даражалари мавжуд. Аслида турмуш ва тирикчиликнинг ўрта даражаси энг хайрли ҳолдир. Ўрта даражадан ошиш хайрсиз эмас, лекин хайрсизлик ичидадир. Ўрта ҳолдан пастлашиш эса хайрсизликнинг баайни ўзидир. Ўртамиёналикда жамиятнинг расм-русум, қонун-қоидалари яхши акс этади, яхши акс садо топади, яхши ифода ва ижро топади. Агар ўртамиёналик эркинлик ва оқилликни ўз табиатига теран сингдирган бўлса ва шу икки улуғ ҳодиса ва улар билан чамбарчас боғлиқ бошқа кўпдан кўп ҳодисаларга риоя этиб умргузаронлик қилса, бу ўртамиёналик идеал ривож муҳитини яратади. Бундай ўртамиёналик муҳити қобил ва карим зотларни ўз ичидан кўплаб ҳамда изчил интизом билан етиштиришга ўта мослашган бўлади. Япония, Германия, Канада, Швейцария сингари мамлакатлардаги ўртамиёна муҳит худди шундай муҳит деб қарашга асос беради.

Ислом Каримов еттинчи сессиядаги фикр алмашувларда жамиятда бор ҳақиқатни рўй-рост айтиш ва газеталарда ёзиш қийин деган бир биродаримизга: қийин деб ўтиргунча нега ўзингиз бошламайсиз, ким сизга тўсқинлик қилади? Нега муҳит яратмайсиз? Ахир ҳар қандай ҳақиқатни ҳам тўғри ва муносиб қабул қиладиган муҳит яратмагунча жамиятнинг олға силжиши мумкин эмас-ку! Айтинглар, нега шундай муҳит яратмайсизлар? — деган саволни ўртага ташлади. Буни у изтироб билан куйиниб айтди. Ўшанда бу фавқулодда муҳим саволга жавоб ололмади. Балки унга бир зумнинг ичида жавоб айтиш ва топиш осон эмас эди. Лекин жамият ҳаёти учун жуда катта моҳият ва маънога эга савол ўртага тушди.

Ҳақиқатан ҳам, нега муҳит яратмаймиз? Яна айни худди Президент кўзда тутаётган ва истаётган муҳитни барпо этмаймиз. Ким бизнинг қўлимиздан ушлаб турибди? Ким қадам ташлашимизга тўсқинлик қилади? Борми шундай одам, одамлар? Ёки ўзимизнинг ожизлигимизни ошкора қилмаслик учун шу кунгача, то Президент ўртага қўймагунча, бу саволни ҳар биримиз ўз олдимизга қўйишдан тортиниб, четланиб келдикми?

Нима учун Президент жон куйдириб мустақиллик институтлари бўлмиш турли жамғармаларни ташкил этишга имтиёзли эътибор бермоқда? Нима учун жамиятнинг сиёсий ҳаётида кўппартиялиликни қутламоқда ва шунга рағбатлантирмоқда? Нима учун янги ҳокимликлар тизимларини ардоқламоқда ва улардан кўп нарсалар кутмоқда?

Унинг булардан кузатган асосий ва бош мақсади: улар мамлакатда миллий мустақиллик муҳитини яратади деб ишонади! Миллий мустақиллик муҳитидан эса муттасил тараққиёт ва муттасил ислоҳотларга қобил муҳитни назарда тутади. Шуни кутади. Шуни кузатади.

Жамғармалар муҳит яратсин! Ҳокимликлар муҳит яратсин! Партиялар муҳит яратиш учун курашсин! Бу муҳитнинг мазмуни эркинлик ва оқилликдан иборат бўлсин!

Рост, матбуотимизнинг қиладиган ишларининг чек-чегараси йўқ. Лекин ҳар бир газета, журнал — катта-кичиклигидан қатъий назар, ўз атрофида муҳит, иқлим яратиши керак эмасми? Муҳити бўлмаган газета қандай газета? Кимга керак у?

Биз газета ва журналларимиз ўртамиёналикнинг қуйи даражасида, яъни хайрсиз деб баҳоланадиган даражасида туриб, шундан қаноат ва кўникиш ҳосил қилиб яшаётганликларини кўриб турибмиз. Бу ўта ярашмаган ҳол ва биз ундан қандай бўлмасин қутулишимиз, ўзимиз яратган муҳитсизликдан ўзимиз халос бўлишимиз керак.

Қиш чилласи баҳордай илиқ келди. Дўстим бўлмиш бир шоирнинг мўъжазгина боғчасида бўлдим. Шоир боғчасининг ариқлари бўйларида қиш чилласида бинафшалар очилиб ётарди. Атиргуллар ғунчалаб бўртиб турарди. Дўстим эса бинафшалар ёнига яна бинафша кўчатлари экар, боғнинг атрофига намозшомгулларнинг уруғларини сепиб устини юмшоқ тупроқ билан беркитарди. У ўз боғчасида оддийгина қилиб айтганда, муҳит яратарди. Эрта бир кун баҳор келади ва унинг боғи кўзларни яшнатиб анво чаманзорга айланади. Дўстим ўз қўли билан муҳит яратиб шу муҳитдан илҳомланади. Бир парча ерни обод этиб, жаннатга айлантириб дил равшанлигини топади. Нега шундай муҳитни бутун мамлакат ва жамият миқёсида яратмаймиз? Сизнинг қўлингиздан келмайдими? Келади!!! Фақат бир уриниб кўрмайсизми, биродар!

Мен энди жаноби пайғамбаримизнинг туши ҳақидаги сўзимга қайтаман. Жаноби пайғамбаримиз бир тушларида Каъбани тавоф этиб юриб буғдойранг, кўркам ва хушсурат бир кишига дуч келдилар. Унинг икки чеккасидаги чиройли кокилларидан тип-тиниқ сув томиб турарди. У Каъбани зиёрат қиларди. Пайғамбаримиз унинг кимлиги билан қизиқдилар. «Бу Исо ибн Марйам! деб жавоб бердилар. Кейин шу атрофда пайғамбаримиз яна бир кишига дуч келдилар. Сочи дағал, жингала, ўнг кўзи узум донаси янглиғ бўртиб турган. «Бул кимдир?» — дедилар ҳазрат пайғамбаримиз. «Масиҳ Дажжолдир»,— деб жавоб беришди. Каъбани пайғамбарлар тавоф этадилар. Каъбада Дажжол ҳам кезиб юради. Лекин бири Дажжол ва бошқаси пайғамбар бўлиб қолаверади. Каъбани айлангани билан Дажжол пайғамбарга айланмайди. Тип-тиниқ булоқдан бақа ҳам, булбул ҳам сув ичади. Лекин бири доим бақа ва иккинчиси доим булбул.

Маънавиятни шундай каъба деб тасаввур қилайлик. Унинг атрофида айланган билан иш битмайди. Атрофида айланаверган билан ўз-ўзидан бизнинг ажралмас мулкимизга айланиб қолмайди.

Бунинг учун маънавият ва унинг ранг-баранг гўзал маданиятини турмуш тарзимизга кўчирайлик. У турмуш тарзимизга ўтса, турмуш йўсинларимизга айланса, ана унда халқнинг чин ва ҳақиқий мулкидир.

Дилга Ёр, қўлга кор ярашади! Мана, маънавиятимиз ва маданиятимизнинг асл шиори! Мен инсон моҳиятига ярашган бошқа мунчалар қимматли ҳикматни билмайман.

Келинг, биродар, миллий муҳитимизнинг бир чеккасига жилла қурса бир туп бинафша экайлик! Умр нимага берилган ахир?!

Иброҳим ҒАФУРОВ

РАМАЗОН ХУРРАМЛИГИ

Инсоннинг нафси шайтон васвасасидир. Шу сабабли тасаввуф аҳли инсондаги бадтуйғуларнинг жамулжами бўлмиш нафси амморани ҳар қандай йўл билан бўлсин жиловлаш ва енгишга интилганлар. Улар ҳикмат қилишадики, инсон шайтондан енгилса, фақат ўз нафси амморасига кўра енгилади.

Рўза тутиш ҳам инсоннинг ана шу ўз нафси амморасидан ғолиб келишига интилишидир. Лекин, мутасаввифлар рўзани кўнгилга бурганлар. Яъни кўнгилнинг ҳамиша уйғоқ ва тафаккурга мойил туришини чин рўзадорлик деб билганлар. Демак, оддий мусулмонлар бир ой рўза тутиб покланиб олсалар, юксак тафаккур соҳиблари бўлмиш мутасаввифлар эса ўзларини бир умр рўзадор тутганлар. Мана, подшоҳ Бобур Мирзонинг бу борадаги бир рубоийсини тингланг:

Келди рамазону мен тақи бодапараст,
Ийд ўлдию зикри май қилурмен пайваст.
Не рўзаю не номоз йиллар, ойлар;
Тун-кун маю маъжун билан девонаю маст.

Оддий одам бу сатрларни ўқиб хуноб бўлади: рамазони шарифда бодапарастлик? Бироқ тасаввуф аҳли «бода» деганда илоҳий сир-синоатни назарда тутади. «Май» эса бу сир-синоатнинг қалбда мавжланиб, тафаккур Қуёшини ҳосил қилишидир. «Маъжун» юксак тафаккур тимсоли. Аёнки, «бодапараст», «маст» ва «девона» бўлишлик бу — шариф рамазон ойида илоҳий сир-синоатни англаб, ўзгалардан юксалиш ва ушбу раҳматни элга бахшида қилишдир. Бобур Мирзо демоқчики, бутун рамазон ойида раҳмат сирини англайман ва бу йиллаб, ойлаб рўзасиз, яъни онгсиз юрганларимнинг гуноҳини ювади. Бобур Мирзо ийд кунларида «зикри май», яъниким илоҳий сир-синоатларни англашга буюради. Мана бу чин рўзадорлик, бизнинг тилимизда айтганда, онгли равишда рўзадор бўлиш. Рубоийдаги рамзлар силсиласи Бобур Мирзонинг ана шу мусаффо тафаккурини баён қилади.

Бир лаҳза осудалик кўрмаган Бобур кўнгли уйғоқ одам бўлган. У ўз нафси амморасидан ғолиб бўлиш илинжида Нақшбандийлик пирларига иродат боғлайди. Бу ҳақда Ҳ. Нисорий (XVI аср) шундай ёзганди: «Подшоҳнинг Нақшбандия тариқати олий хонадонига иродат нисбати бор эди. Юқори шон-шавкатли бобоси ва салтанат нишонли отасининг ҳазрати Хожа Аҳрорга иродати бўлган. Бобур подшоҳ ҳам бу улуғлар хонадонига нисбат иззат-икромни соатма-соат оширар ва бирон дақиқа бу ишни канда қилиб, ғафлатда қолмас эди. Барча дарвешларга лутф эшигини очиб, ниёзмандлик юмушини бажо келтирарди.» Чиндан ҳам, Бобур Мирзонинг ўзи бу хусусда «Бобурнома»да бот-бот сўзлаган. Унинг асарларида, жумладан рубоийларида кўпроқ нақшбандиёна тафаккур балқиб туради. Адабиётшуносларимиз бу ҳақда сўзлашган. Лекин мен бу ўринда бир масалани эслатмоқчиман: Бобур Мирзо Нақшбандийлар ичидаги энг жазавали (экстазчи) ижодкорлардан бири. У рамзлар воситасида очиқ сўзлайди, ўзининг риндона кайфиятларини яширмайди. Рубоийларидан олинган мана бу парчаларга диққат қилинг: «Лаълинг ҳаваси бодапараст этгусидур», «Ўзидин борибдур Бобур», «Бир журъа чоғир дурди ишин қилмас эмиш», «Май бирла эмиш шодлигу хуррамлиқ», «Май таркини қилғали паришондурман». Унинг бу маърифий девонасорлигини нақшбандчи Махдуми Аъзам Косоний (XVI аср) ҳам лутфан қабул қилган. Чунки Мирзомиз тафаккур қаймоғидан маст-аласт эди. У нуфузли тафаккурни Нақшбандийликнинг «хайрият жамъиятдадир» деган руккнида кўрганди.

Илоҳо, Бобур Мирзо кабиларнинг наздидаги поклик барчамизга насиб этсин! Бундай рўзадорликда онглилик мужассам!

Абдумалик ЁҚУБОВ

Гўзал РАЖАБОВА:

«ЙИЛНИ ЙИҒЛАБ КУЗАТДИМ...»

— Шекспир бот-бот таъкидлаб ўтган (балки у зотдан илгари ҳам кўп бор айтилган) бир ҳикмат бор: «Ҳаёт — саҳна. Одамлар эса унда актёрлардир...» Сиз ўз ролларингизга фақат касбингиз нуқтаи назаридан ёндашасизми ёхуд ички эҳтиёждан келиб чиқибми? Дейлик, Сизни бир кечада бутун Ўзбекистонга машҳур қилган Сухсур образи («Кўнгил кўчалари» видеофилми) мисолида.

— Биласизми, Есениннинг шоирлик ҳунари ҳақидаги «ханжар уриб нозик танангга ўзгаларга бахш этмоқ лаззат» деган ўтли ўхшатишини бемалол актёрларга нисбатан ҳам тадбиқ этган бўлардим. Бу гапимда сира лоф йўқ. Зеро, актёр нафақат саҳнада, баъзан ҳаётда ҳам ўзи яратган образдан айро ҳолда яшай олмайди. Сиз тилга олган Сухсур образи ҳамисоли синглимдай, ҳатто ўзимдай менга жуда яқин бўлиб қолди. Унинг ғамлари — менинг ғамларим. Унинг ташвишлари — менинг ташвишларим. Тез-тез Сухсуримнинг кейинги ҳаёти қандай кечаркин, деган изтиробли ўйларга ботаман. Шундай чоғлар бир амаллаб ўзимни қўлга оламану: «Эй, бўлди, бас, сен Сухсур эмас, Гўзалсан-ку ахир!» — деб ўз-ўзимга танбеҳ бера бошлайман. Ана шунда иккига бўлинган вужудим, руҳиятим — маълум муддатга бўлса-да — яна бирлашади...

— Демак, ўтган 1996 йил Сиз учун ёдда қоларли йил бўлибди-да?

— Шак-шубҳасиз. Бироқ фақат Сухсур образи билангина эмас. Мен учун ўтган йил жуда бахтли кечди десам, янглишмаган бўламан. Биласизми, мактабда ўқиб юрган чоғларимдаёқ, ўша пайтлари: шу театр деб аталган муқаддас даргоҳга тез-тез келиб турар ва томоша тугагандан сўнг саҳнага югуриб чиқиб унсиз илтижолар қилардимки, мен ҳам актёр бўлсам, бир кун келиб шу саҳнага чиқсам, деб. Қаранг, шу жойда ўтган азиз-мукаррам зотларнинг пок руҳлари қўлладими, ишқилиб ниятларим ижобат бўлди. Ўтган йили эса талабчан режиссёримиз Баҳодир Йўлдошев менга Софоклнинг классик асари «Электра»да бош қаҳрамоннинг синглиси ролини ишониб топширгани билан ғоят қадрли. Балки шу сабаблидир ҳалигача 1996 йил тақвимини хонамдан олиб ташлашга журъат этолмай турибман. Янги йилни кутиб олиш оқшоми эса, очиғини айтганда, йиғлаб юбордим: яна шундай омадли йил келармикан...

— Орзуларингиз?..

— Тўғрисини айтсам, орзу қилишга қўрқаман. Назаримда улар амалга ошмай қоладигандек... Лекин истак-умидларим кўп. Жумладан, яхши-яхши роллар ўйнасам дейман.

Бахтимга онам бор, ўғлим бор. Илойим, улар доимо соғ-саломат бўлишсин.

Гулчеҳра МУРОДАЛИЕВА
суҳбатлашди

„Миллий тикланиш" газетаси ўқувчилари ва жамоасига!
Мустақил Ўзбекистонимиз гуллаб яшнасин.
Барчамизни осойишталик, соғлик, гўзаллик, бир-биримизга бўлган муҳаббат ҳеч қачон тарк этмасин.

11 январь 1997 йил
Г. Ражабова

Камолот фазосидан нурлар

БИР ИЛТИМОС БОИС...

Ушбу мақоланинг ёзилишига сабаб бўлган воқеалар:

«Мулоқот» мажалласининг эски сонларидан бирида «Элда ситойишлиғ авлиё» сарлавҳаси остида Ҳаким Термизийга бағишланган мақола эълон қилиниб унинг муқаддимасида шундай ибора бор: «... Термизда муқим яшаб ижод этган бу улуғ инсоннинг ҳаётига доир маълумотлар кам...» . Ушбу мақола муаллифлари ватанимиз кутубхоналарида Ҳаким Термизий ҳаёти ва ижодини ўз ичига олган манбаълар ва адабиётлар оз бўлганлиги учун шундай ҳукм чиқарган бўлсалар ажаб эрмас. Аммо хорижий араб ва ислом мамлакатларида Ҳаким Термизийнинг ҳаётига, ижодига ва унинг асарларига қизиқиш жуда ҳам катта. Хусусан Миср Араб Жумҳуриятидаги оламга машҳур ал-Азҳар Университетининг йирик олимлари мунтазам равишда Ҳаким Термизийнинг ҳаёти ва ижодини, унинг ўлмас асарларини тадқиқ этиш билан шуғулланиб келадилар. 1960 йили ал-Азҳар уламоларининг тавсиялари билан тадқиқотчи олим Муҳаммад Иброҳим ал-Жуюуший Лондонда Ҳаким Термизий ҳаёти ва ижодига бағишланган илмий ишини муваффақиятли ҳимоя қилиб докторлик унвонига сазовор бўлади ва докторлик монографиясини Мисрда чоп эттириб илм аҳлига тақдим этади. Биз қуйидаги мақолани ёзишда ундан кенг истифода этдик.

1973 йили Оллоҳнинг иродаси билан биринчи бор Ҳаж сафарига бориш бизга насиб этган эди. У вақтда собиқ иттифоқ бўйича борган ҳожиларнинг адади 20 нафар бўлиб улардан фақат икки кишигина Ўзбекистондан эди. Бири мен — гуруҳ таржимони ва иккинчиси гуруҳ табиби Нуриддинов Анвар Ҳожи акамиз эди. Ҳаж маносикларини тугатганимиздан сўнг эҳром либосларини ечдик ва ўз кийимимизни кийиб Маккайи Мукарраманинг муқаддас жойларини зиёрат қилиш учун кўчага чиқдик. Ўша вақтда Совет Иттифоқидан келган ҳожилар учун Ҳарами Шарифдан (Каъбатуллоҳ атрофида бунёд этилган масжид) унча узоқ бўлмаган ерда жойлашган Зайни Кўшак исмли мутаввифнинг (тавоф қилдирувчи — гид) хонадони бириктирилиб қўйилган эди. Давлатларимиз ўртасидаги сиёсий алоқалар дуруст бўлмаганлиги сабабли Саудия давлатининг тегишли ташкилотлари ватандошларимизни биз билан бемалол учрашишларига рухсат этмас ва шунингдек бизга ҳам сафар олдидан у ердаги нафақат ватандошлар билан, балки умуман ажнабий давлатлари фуқаролари билан мулоқотда бўлиш мақсадга мувофиқ эмаслигини уқтирар эдилар. Аммо улар ҳаёт бошқаю кўрсатмалар бошқа эканлигидан бехабар эдилар. Чунки биз шаҳар чиқмоқчи бўлсак истаймизми ёки йўқ ундан қатъий назар беихтиёр Ҳарами Шариф атрофини ўраб олган ватандошларимизнинг дўконлари ёнидан ўтишдан бошқа чорамиз йўқ эди. Афсуски, кейинги ҳажга борганимда Ҳарами Шарифнинг кенгайтирилиши муносабати билан мазкур дўконлар бузиб юборилипти. Ўша дўконларнинг бирининг ёнидан ўтиб кетаётсам, менинг бошимдаги дўппимданми ёки менинг қиёфамданми, ҳарқалай Ўзбекистондан эканлигимни билиб мен қатори бир йигит қўлимдан маҳкам ушлаб қўярда-қўймай дўконига олиб кириб кетди. Ҳол аҳвол сўрашгандан сўнг олдимга чой қўйиб ота-онасини Термиздан эканлиги ҳақида, уларнинг бошдан кечирган машаққатли саргузаштлари тўғрисида кўзига ёш олиб сўзлаб берди. Мен гарчанд хавотирда бўлсам ҳам одоб юзасидан унинг ҳикояларини диққат билан тинглардим. У бироз тинчлангандан сўнг зўр иштиёқ билан ватанимиздан етишиб чиққан буюк бобокалонларимиз, уларнинг Ислом маданиятига қўшган улкан ҳиссалари ҳақида ва хусусан унинг ватандоши бўлмиш Ҳаким Термизийнинг маноқиблари, унинг араб ва Ислом оламидаги ўрни, унинг асарларининг илм аҳли учун беқиёс аҳамиятга молик эканлигини гапириб берди. Гапнинг қисқаси хайрлашув олдидан мени қўлимга Ҳаким Термизийнинг Мисрда чоп этилган «Манозилул ибод минал ибода» номли китобини тақдим этди ва мендан имкон бўлган вақтда уни ўзбек тилига таржима қилиб китоб ҳолида нашр эттиришимни ўтиниб сўради. Мен унга ватанимизда диний китобларни чоп этиш шароити туғилганда албатта унинг илтимосини бажаришга ваъда бердим. Оллоҳга беадад шукрлар бўлсинки, Ўзбекистон мустақилликка эришиши шарофати билан унут бўлган урф-одатларимиз, бой маънавиятимиз, Шарқона қадриятларимиз ва уларнинг узвий бўлаги бўлган диний мерosларимизни тиклашга кенг шароитлар яратиб берилди. Шу шароитдан фойдаланиб биз ҳам ўз ваъдамизга вафо қилиш имкониятига эга бўлдик. Яқинда Ҳаким Термизийнинг мазкур «Манозилул ибод минал ибода» асарини ўзбек тилига таржима қилиб тугатдик. Ундан бир бобини таржимасини ушбу мақоламизга илова қилдик.

Ушбу мақолани ёзишдан мақсадимиз бобокалонларимиздан бири йирик олим ва мутафаккир, замонасининг комил авлиёси Ҳаким Термизийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида халқимиз мукаммалроқ маълумотга эга бўлишларига ёрдам беришдир.

Давоми учинчи бетда

МАЪРИФАТЛИ ИНСОН САДО БЕРИБ ТУРГАЙ

Сабо, еткур саломимни

Ассалому алайкум ҳурматли домла Мирмажид Зокиров!

Мен «Миллий тикланиш» газетасининг 1996 йил, 24 декабр, № 51(80) сонидаги «Сайёрамиздаги озиқ-овқат муаммолари» рубрикасидаги Сизнинг «Умид океандан» деб номланган иқтисодга оид мақолангизни ўқидим, шу сабабли икки оғиз ўз фикр-мулоҳазаларимни билдирмоқчиман. Дарҳақиқат — сайёрада яшаб унинг муаммоларини ҳал қилишга уринмаслик, худди оғир ҳасталикни билиб туриб олдини олмаслик сингари ажабтовур тушуниксиз бепарволикдир.

Жонажон сайёрамизни табиий ҳолда саломат сақламасак, кейин қаерга бориб яшаймиз?

Сайёрамизни, Сиз мақолангизда санаб ўтган «тўрт золим чавандоз»лар бўлмиш «қалб ютар малъун»лардан ҳимоя қилмасак, бизни ким маърифатли инсонлар деб атайди?

Аминманки, сайёрамизни ҳам иқтисодий, ҳам маънавий қўриқлаган ва яшнатиб қўйгандагина ҳар биримиз инсон номини оқлашимиз мумкин.

Шу ўринда бир қизчанинг қизалоқлик пайтларида севиб куйлаб юрадиган «Дўстлар, учайлик — сайёраларга!..» деган қўшиқ эсимга тушди. Сайёраларга учишга бел боғлаган инсон нақадар комил бўлиши керак. Эсимда бўлса, Ҳазрат Навоий неча-неча бор ҳақ айтганлар:

Кимнинг қаноат бўлди фани,
Қаноат қилди уни ғани...

Домла, сиз айтган улуғ ишларга қаноат ва ақл билан эришиш мумкин. Салом билан:

Муҳаммадшариф РАШИДОВ,
М.Уйғур номидаги Тошкент
Давлат Санъат институти толиби

ЯНГИ ИШ ЙЎСИНЛАРИНИ ИЗЛАЙЛИК

ПАРТИЯ РАЁСАТИНИНГ ЙИҒИЛИШИ

10 январда Узбекистон Миллий тикланиш демократик партияси раёсатининг навбатдаги йиғилиши булиб утди. Унда партия вилоятлар бўғинларининг иш тажрибалари кўриб чиқилди. «Миллий тикланиш» газетасига обуна якунлари муҳокама этилди. Ҳозирги замон шароитида миллий партиялар ранг-баранг таъсирчан иш йўсинлари ва усулларига эга бўлсаларгина жамиятда ўз ўрнига эга бўлади, халқ ўртасида обрў-эътибор қозонади. Мамлакатнинг сиёсий-маънавий қиёфаси ундаги сиёсий партиялар ва бошқа жамоатчилик институтларининг қиёфаси билан ҳам белгиланади. Бугун Миллий тикланиш партияси қийинчиликлар билан бўлса-да, шундай жозибали миллий қиёфага эга бўла бораётгани қайд этилди ва бу жараённи янада жонлантириш юзасидан қатор эътиборли таклиф-мулоҳазалар кўздан кечирилди. Қўйилган масалалар муҳокамасида Асқар Ортиқов, Азамат Зиёев, Сайфи Жалил, Тошпўлат Тошлонов сўзладилар. Раёсат йиғилишини партиянинг раиси Иброҳим Ғафуров олиб борди. Йиғилишда тегишли қарорлар қабул қилинди.

«ИНСОН ЁНИНГДА-КУ...»

«Инсон фожиаси — Коинот фожиаси», дейди замонамиз файласуфларидан бири. Агар ушбу мантиқдан келиб чиқадиган бўлсак, Инсон қувончи — Коинот қувончи, Инсон манфаатлари — Коинот манфаатлари...

Таассуфки, дунё воқеаларига назар солсам, Инсон дардига сал дийдамиз қотиб, совуққонроқ муносабатда бўлаётгандекмиз. Айтайлик, шундоқ газетани очамизу, Лотин Америкасининг Гватемала давлатида ўзаро ички низолар туфайли сўнгги 36 йил ичида 175 мингдан кўпроқ киши ҳалок бўлганини пинак бузмай ўқийверамиз. Ё бўлмаса Чеченистондаги қонли можароларни эсланг. Қўшни Тожикистондаги хунрезликлар-чи... Яна ойнаи жаҳон мурватини бурасангиз, «007» рақамли жосусми ёинки бошқа бир мушакдор жангарими, одамларни пашша қиргандай қириб кетаётганини кўрасиз. Ҳолбуки, Инсонда энг олий, дахлсиз ҳуқуқ — яшамоқ ҳуқуқи бор.

Ушбу олий ҳуқуқнинг қай даражада тасарруф этилиши эса муайян жамиятда муайян тарзда кечуви мумкин. Шу маънода юртимизда кириб келган янги йил Инсон манфаатлари йили деб эълон қилинганини қутламоқ жоиз. Илло, барча сайъ-ҳаракатлар, барча ўзгаришлар аввало Инсон учунлигини унутиб қўймаслик керак.

Хўш, менинг қўшним бўлган Инсонда, унинг ҳаётида, турмуш тарзида, рўзғорида жамиятимизда кечаётган ижтимоий-иқтисодий эврилишлар қай даражада акс этди? Аслида қай даражада акс этмоғи лозим эди? Яна қандай ислоҳотларга эҳтиёж бор? Назаримизда, 1997 йил ушбу ва шу каби бир қатор саволларга жавоб беришга бўлган эзгу уриниш туфайли ҳам ҳаётимизда ёрқин из қолдиришига шубҳа йўқ...

ГУЛЧЕҲРА

ХАЗИНА УСТИДАГИ ЮРТ

ДИЁРИМИЗ ЕР ОСТИ БОЙЛИКЛАРИДАН УНУМЛИ ФОЙДАЛАНАЙЛИК

«Миллий тикланиш» рўзномасининг 1996 йил 26 ноябр 47 (76) сонида хизмат кўрсатган геолог олим М. Зокировнинг «Соғ тупроққа тегманг» сарлавҳали мақоласи менда жуда чуқур таассурот қолдирди. Бир қарашда заҳиралари бўйича битмас-туганмас кўринган соғ (соз) тупроқ ҳам ҳисоб-китобли эканлигини кўз олдимизга келтира олмас эдик. Энг қизиғи шундаки, бу оддийгина соғ тупроқдан ишланган пишиқ ғиштнинг қиймати, кенгроқ маънода қиёс қилинса, олтинга баробар экан. Ваҳоланки, она юртимиз ҳудудида мақола муаллифи — М. Зокиров биринчи тавсия қилган, заҳиралари соғ тупроқдан ҳам зиёдроқ бўлган пишиқ ғишт тайёрлашда ундан қолишмайдиган арзон хом ашё — қизил рангли гиллар ҳам мавжуд экан.

Мақолада кўтарилган асосий муаммолардан бири, муаллифнинг Ватан тупроғини аяш, авайлаш, эъзозлашга даъват этишидир. Чунки бу бебаҳо соғ тупроқ, шунингдек, бошқа минерал хом ашёлар ҳам абадий сақланиши зарур. Чунки бу соғ тупроққа бугунги кунда ишлатилаётган табиий хом ашёларга ҳам келажак авлодлар насибаси қўшилган. Улардан нафақат бугунги яшаётган одамлар, балки XXI, XXIIасрлар ва улардан сўнгги насллар ҳам фойдаланиши керак. Бу мақолани ўқиган ҳар бир киши бошқа хом ашёлардан фойдаланиш қандай аҳволда экан? Улардан оқилона фойдаланаётибмизми, йўқми?, яна қўшимча имкониятларимиз борми? — деган саволларга жавоб топишга ундайди ва кишига илҳом бағишлайди.

Мен бундай саволларга тўғри жавоб топиш хайрли ишлардан бири деб ўйлайман. Чунки севикли диёримиз ер устки ва остки бойликларини «қизил империя» давридагидек пала-партиш, ўринли-ўринсиз, ваҳшиёна фойдаланмасдан, уларни тежаб, авайлаб, ҳар бир минерал хом ашёни бугунги Республикамиз иқтисодиётини ривожлантиришга қаратишни, уларни чуқур ҳисоб-китоб қилиб ишлатишни, бу ҳақда ҳар бир мутахассис, ҳар бир корхона раҳбари ўйланишини, жонбозлик билан ҳаракат қилишини, чора-тадбирлар, режалар ишлаб чиқишини талаб қилади.

Айниқса, бугунги кунда, Ватанимиз сиёсий ва иқтисодий мустақилликни қўлга олган бир пайтда, Республикамиз ишлаб чиқариш корхоналари, заводлари, фабрикалари ўзини маҳаллий хом ашёлари билан таъминлашда ҳам мустақил бўлиши, ажнабий давлатларга бу соҳада ҳам «қарам» ҳолга тушиб қолмаслиги бугунги куннинг долзарб масалаларидан, устивор йўналишларидан бири деб ҳисоблаймиз.

Хом ашёга «қарамликдан» қутулишнинг равшан йўналишларидан яна бири, Республикамиз ҳудудида жойлашган барча ер ости минерал хом ашёларидан комплекс равишда фойдаланишдир. Бу сатрлар муаллифи 40 йилга яқин Ғарбий Ўзбекистон волфрам конлари ҳудудларида илмий тадқиқот ишларини олиб борган. Қўйтош, Қоратепа, Ингичка, Яхтон, Чоштепа, Лангар каби уруш йилларида танк, самолёт, бронемашиналар ишлаб чиқаришни узлуксиз таъминлаб турган волфрам ва молибден конлари майдонларини яхши ўрганган. Биз шу вақтгача конлардан комплекс фойдаланиш деганда волфрам маъданлари ичидаги аралашма асл (олтин, кумуш, платина ва б.), рангли (мис, рух, қўрғошин) ва камёб (висмут, селен, қадмий ва бошқалар) элементларининг миқдорини аниқлаш ва уларни маъдандан ажратиб олиш йўлларини тадқиқ қилишни назарда тутганмиз. Бу муаммолар маълум даражада ҳал қилиниб, натижалари ишлаб чиқариш ташкилотларига тавсиянома сифатида топширилди.

Эндиликда бу конлардан комплекс фойдаланиш масаласига яна ҳам кенгроқ маънода ёндошишни тавсия қилмоқчимиз. Яъни, конлар маъданларидан (қазиб олинаётганидан) ташқари шу конлар ҳудудида мавжуд бўлган минералларни ва тоғ жинсларини комплекс ўрганиш (йўклама қилиш) ва улардан фойдаланиш имкониятларини аниқлаб бериш муҳим ижтимоий ва иқтисодий аҳамиятга эга. Чунки улар қўшимча имкониятлар туғдиради, қўшимча даромад киритади, ишсизларни иш билан таъминлайди. Масалан, Жиззах вилояти, Ғаллаорол тумани ҳудудида жойлашган Қўйтош (Шимолий Нурота тоғлари) волфрам конини олайлик. У ерда волфрам маъданларидан ташқари етарли заҳираларига эга бўлган, лекин фойдаланилмасдан ётган тўққизта минерал хом ашёлар мавжуд. Волластонит, андалузит-силлиманит, гётит-лимонит минераллари, кварцит, гранит, йўл-йўл фоговиклар, пироксен-далашпати тоғ жинслари, саралаш фабрикаси ва «Главная» шахта чиқиндилари шулар жумласидандир.

«Қизил империя» даврида волластонитни ишлаб чиқаришда қўлланилмайди, фойдасиз минерал деб ҳисоблашган, эътибор беришмаган эди. Маъдан қазиб олинаётган конларда волластонит чиқинди каби бир чеккага отиб ташланар эди.

Ҳолбуки, Америка Қўшма Штатларида волластонит 1939 йилдан буён ишлатилиб келинади. Волластонит керамика саноатида кенг қўлланилади. Унинг оппоқ ранги, ниҳоятда қаттиқлиги, турғун таркиби керамика саноати маҳсулотларининг сифатини оширади.

Айниқса унинг узунчоқ, нинасимон кристаллари керамика, чинни қотишмаларини мустаҳкамлашда «микроарматура» ролини бажаради. Масалан, волластонит каолинит ва гилмоя аралашмасидан тайёрланган электроизолятор юқори кучланувчи токлар линиясида ишлатилади. Бу электроизолятор сифати жиҳатидан ҳозирги қўлланилаётганлардан қарийб икки баробар юқори туради. Волластонитни лак-бўёқ ишлаб чиқариш саноатида, асбест (тош-пахта) ўрнида ишлатса ҳам бўлади. Айниқса ҳозирги кунларда бу зарур, чунки асбестни киши соғлиғига зарарли бўлганлиги учун унинг ишлатилишини тақиқлаб қўйилган. Шунинг учун асбестни волластонит билан алмаштириб асбест-шифр ишлаб чиқариш алоҳида янгилик бахш этади.

Волластонит ва гилмоя аралашмасидан деворларни қоплаш учун ишлатиладиган юпқа, силлиқ ва ялтироқ кошинлар тайёрлаш мумкин. Бундай кошинлар жуда қаттиқ бўлишига қарамасдан, уларга михни бемалол қоқса бўлади.

Шишачилик саноатида волластонит оҳак тоши ўрнида, металлургияда эса шлакларнинг ёпишқоқлигини режалаштириш учун қўлланилади. Бундан ташқари, волластонит кимё, қоғоз ишлаб чиқариш саноатларида ва қишлоқ хўжалигида ҳам кенг кўламда ишлатилади.

Буларнинг барчаси халқ хўжалигимизнинг ва саноатимизнинг турли тармоқларини ривожлантиришда волластонит хом ашёсини қанчалик муҳим эканлигини кўрсатувчи далиллардир. Шунинг учун ҳам кейинги йилларда Республикамиз ҳудудида топилган волластонит конлари (Қўйтош, Лангар, Қарғали, Чангалли, Мулла-Бурҳон ва бош.) диққатга сазовордир. Шулардан Қўйтош волластонитининг заҳиралари аниқланиб, ўзлаштириш учун тегишли сармоя ажратилди. Шу кунларда, бу кон волластонитини қазиб олиш ва сотиш ишлари йўлга қўйилмоқда.

Ундан кейинги қимматли хом ашё кварцитдир. Қўйтош конида унинг заҳиралари кўп бўлганлигини ҳисобга олиб 1973 йил ЎзРФА академиги И. Ҳ. Ҳамробоев билан бирга бир гуруҳ Ҳ. М. Абдуллаев номидаги Геология ва геофизика институти тадқиқотчилари кварцитни шиша ишлаб чиқариш ва металлургия саноатларида ишлатишни тавсия қилишган эдилар. У шу кунларда юқорида зикр қилинган саноатларда ишлатилмоқда.

Қўйтош кони Дунётепа участкасида қўнғир, сарғиш-қўнғир рангли сувли темир оксидидан иборат бўлган лак ва бўёқ ишлаб чиқариш саноати учун хом ашё тўплами учрайди. Заҳиралари унча катта бўлмаса ҳам, Қўйтош кони раҳбарияти томонидан ёғли бўёқ ишлаб чиқарилиб халққа сотилган. Ҳозирги кунда тўхтатилиб қўйилган.

Қўйтош кони Ҳовузбулоқ участкасининг кун чиқиш томонида Республика тараққиёти учун зарур бўлган алюминий хом ашёси — силлиманит ва андалузитлар заҳиралари ҳам бор. Андалузит-силлиманитлар ўтга ва кислотага чидамли материалларни ишлаб чиқаришда кенг кўламда қўлланилади.

Булардан ташқари Қўйтош гранитларини, оқ ва қора рангли йўл-йўл кўринишли фоговик деб номланган тоғ жинсларини қурилишда декоратив қоплама материаллари сифатида ишлатиш мумкин. Уларнинг заҳиралари етарли.

Лекин бу соҳа талабларига жавоб бера олиш хусусиятлари ҳали ўрганилмаган.

Пироксен-далашпати минераллардан ташкил топган фоговиклар нафис кошинлар, ўтга ва кислотага чидамли асбоб-ускуналар ишлаб чиқаришда муҳим хом ашё ҳисобланади. Лекин улар хом ашё сифатида ҳали пухта ўрганилмаган, ҳатто эътибор берилмаган.

Биз бу ерда фақат битта Қўйтош кони ҳудудидаги хом ашёлардан комплекс фойдаланиш, уларни келажаги буюк бўлган Ўзбекистонимизнинг ривожланишига бўйсундириш тўғрисида мулоҳаза юритдик. Аслида биз Республикамиз бошқа конларида, майдонларида фойдаланилмасдан ётган хом ашёлар ҳақида ўз фикрларини билдириш, ҳар бир мутахассиснинг, олимларнинг, ишчи ва хизматчиларнинг шарафли бурчи деб ҳисоблаймиз ва бу соҳага тегишли ҳукумат ташкилотлари диққат-эътибор қаратсалар, мамлакат иқтисоди янада равнақ топади.

А. ИСМОИЛОВ,
ЎзРФА
Ҳ. М.Абдуллаев номидаги Геология ва геофизика институтининг етакчи илмий ходими, Беруний мукофоти совриндори, геология ва минералогия фанлари доктори

Рустам ШАРИПОВ

ЎЗБЕКЛАР ТАКЯСИ

Туркиянинг «Ени юзйил» («Yeni Yuzyil») газетаси 1996 йил 2 ноябр сонида ушбу хабарни ўқидик: «Истанбулнинг Ускудорида 1850 йилда Нақшбандиййа тариқати мақсадлари йўлида қурилган ва «Ўзбеклар такяси» номи билан танилган тарихий бино Ҳовузбошидан чиққан ёнғин натижасида ёниб кул бўлди...»

Бу хабар эълон қилинган вақтда мен мана шу Ускудордаги «Ўзбеклар такяси» ҳақида маълумот тўплаб, мақола устида ишлаётган эдим. Бу каби обидаларнинг Туркистон тарихи, халқимиз тақдири билан узвий равишда боғлиқ бўлган ришталари кўз олдимдан бирма-бир ўтар эди. Эски Бухоро кўчалари, саҳродан ўтиб келаётган узундан-узун карвонлар, биз учун азиз бўлган сиймолар хотираси, барча-барчаси бугунги кунда кўпни кўрган мўйсафид каби қад ростлаб турган тарихий обидага келиб туташар эди. Энди эса қоғозга тушган жумлалар ҳозирги эмас, ўтган замонда берилиши керак эди. Тақдир ноҳақлик қилаётгандай туюлди ва мен ҳикоямни ҳозирги замонда, яъни Ускудордаги «Ўзбеклар такяси» бугун ҳам тургани каби баён қилишга аҳд қилдим.

АҚШда истиқомат қилаётган ўзбеклардан Ҳожи Холид Туроннинг гапига қараганда, Макка, Қоҳира ва Истанбул шаҳарларида бугунги кунда жами бўлиб беш юзга яқин «ўзбек такялари» бор экан. Улар ҳар хил вақтда қурилган бўлиб, кўриниши ва ҳажми бир-биридан фарқ қилса-да, асосан бир мақсадга хизмат қилиб келган — узоқ мамлакатлардан Ҳаж сафари муносабати билан йўлга чиққан мусофирларни ўз паноҳига олган. Такяда қолиш вақт нуқтаи назаридан чекланмаган бўлиб, йўловчилар баъзан у ерда ойлаб қолиб ишлаганлар, маблағ тўплагач, йўлларида давом этганлар. Такянинг Пири Остона деб ном олган қисмида дам олиш, овқатланиш, ибодат қилиш учун хоналар, Хонақоҳ деб номланган қисмида дарвешларнинг зикр маросимлари ўтказиладиган махсус завиялар ҳам мавжуд бўлган.

Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, такялар азалдан, асосан, маълум бир тариқат (масалан, Мавлавиййа, Қодириййа, Рифоиййа, Холватиййа, Бектошиййа, Байрамиййа, Желватиййа, Нақшбандиййа ва бошқалар) йўлини тутган дарвешлар йиғилиб, зикр маросимларини ўтказадиган ер сифатида вужудга келган. Шунинг учун бўлса керак, уларнинг номи форсча «текйа» сўзидан олинган бўлиб, «суянмоқ, суянадиган ер» маъносини беради. Аммо бундан ташқари «такя» сўзининг «бино» маъноси ҳам бордир.

Ҳар бир такянинг ўз Шайхи бўлиб, унинг ёрдамчиси (накийб) барча ишлар (масалан, меҳмонларни кутиб олиш, тартиб ва тозаликни назорат қилиш, ҳисоб-китоб ишлари, хизматчиларни назорат қилиш...)га жавобгар бўлган. Бундан ташқари қаҳвачи, фаррош, мозорбоши, чироқчи, ошпаз каби хизматчилар ҳам такяда доимо яшаганлар. Такяларнинг фаолияти учун лозим бўлган маблағлар махсус ташкил этилган Вақфлардан олиб турилган.

Истанбулнинг Ускудоридаги «Ўзбеклар такяси» ҳам мана шундай даргоҳлардан бири сифатида дунёга келди.

Баъзи маълумотларга қараганда, азалдан Усмонийлар ўлкасидан ташқарида яшаган мусулмонлар ўзлари учун фарз бўлган Ҳаж вазифасини адо этишдан аввал яна бир қанча шартларни бажаришлари лозим бўлган. Булардан биринчиси, яқин ва қариндошлари орасида бирорта ночор ва камбағал бўлмаслиги керак эди. Сўнгра, Айюб Султонни (Истанбул марказида жойлашган муқаддас зиёратгоҳ) зиёрат қилиб, Халифадан рухсат олишга мажбур эдилар. Ушбу маросимни адо этиш учун ўзбеклар Истанбулга келиб, қулай бир ерга чодир қурар эдилар. Бир неча кун дам олиб, Айюб Султонни зиёрат қилгач, подшоҳнинг жума намозида қатнашиб, фарзларини адо этгандан кейингина Маккаи Мукаррама сари йўлларида давом этар эдилар.

Ривоятларга қараганда бу воқеа XVIII асрда бўлган экан. Бир куни ўзбеклар карвони яна шу ерга келиб, ўзига хос нақшли, ипакдан тайёрлаб чиройли безатилган чодирларини қурибдилар. Бир тасодиф билан отда сайрга чиққан Султон у ердан ўтиб қолади. Қурилган чодирлар унинг эътиборини тортади. Аввал одамларини юбориб, ким эканини ўрганиб, сўнг ўзи бориб меҳмонлар билан суҳбат қуради. Карвон бошида келаётган катта илм соҳиби Нақший Шайхи билан бўлиб ўтган суҳбат Султонда катта таассурот қолдириб, Ҳаж сафаридан қайтишда ҳаммаларига Истанбулда қолишни таклиф этади. Чодирлар қурилган ерни ўзбекларга ҳадя этиб, қайтгунларига қадар бу ерда бир такя қуришга сўз беради, ва шундан кейингина ўзини таништиради. Ўзбеклар ҳам, Султон ҳам сўзларининг устидан чиқишади. Шу тариқа Ускудордаги Султонтепада бугунги «Ўзбеклар такяси» турган ердан бироз шарқда илк такя қурилади. Унинг фаолиятини маблағ билан таъминлаш учун Вақф ҳам қурилади.

Такянинг жамоат йиғиладиган масжид хонаси деворида 54x12 см ҳажмда бўлган бир ёзувда маълумот берилишича, такя Мараш Волийси (ҳокими) Абдулло Пошшо томонидан 1752 йилда (ҳижрий 1166) қурилган бўлиб, самарқандлик Ўзбеки Шайх Абдуллоҳ-ул Акбар унга Шайх этиб тайинланади. Шайхнинг номи «Ўзбеки» бўлгани учун такяни ҳам «Ўзбеклар такяси» деб атай бошлайдилар. Бу ном бугунга қадар сақланиб қолган. Шайх Абдуллоҳ-ул Акбар такя ёнидаги қабристонга кўмилган бўлиб, бу ҳақда кейинроқ ҳикоя қиламиз.

Бундан ташқари, Исмоил Айвонсаройнинг «Ҳақиқат-ул Жавоми» номли асарида ҳам такянинг 1753 йилда мири-миронлик Садраъзам ва Мараш Волийси Абдулло Пошшо томонидан қурилгани ҳақида маълумот берилади. Истанбул Вақфлар Мудирлиги (Бошқармаси)да такя биноси Султон Мустафо III (1757-1774 йилларда ҳукмронлик қилган) Вақфи сифатида қайд этилган. Ускудор Она (Бош) Тижорат дафтари ва Иншоат ишлари мудирлигида ҳам шундай қайд мавжуд (N H 17/119). Бу маълумотларга қараганда, «Ўзбеклар такяси» камида 243 йил аввал қурилган бинодир. Аммо бир неча аср давомида бир қатор таъмир ишлари ҳам амалга оширилди. Буларнинг баъзилари ҳақида маълумотлар мавжуд:

1. Иброҳим Ҳаққи Коняли 1941 йилда такя ичида ўтказган тадқиқотлар давомида бир ёзувда Авни Пошшозода Мир Аҳмаднинг 1780 (ҳижрий 1194) йилда такяни таъмир эттиргани ҳақидаги маълумотни ўқийди. Бу ёзув Сулаймон Руҳи Афанди 1780 йилда ёзган бир манзума эди.

2. Боғдаги сўри устида 1804-05 йилда ёзилган ёзувдан Маҳмуд II харамидаги бош хотин афандининг чашма қурдириб, йўлакларни таъмирлатгани ҳақидаги маълумотни ўқиш мумкин.

3. Такянинг кириш (саломлик) эшигининг юқори қисмида ҳам бир ёзув борки, унда «Ўзбек хонақоҳини эътибор билан сақлаган Султонга лутф ила миннатдорчилик» билдирилади (1844 йил).

4. 1844 йилда ёзилган бошқа ёзувда эса яна бир чашма қурилгани ҳақидаги маълумот берилади.

5. Такянинг энг машҳур Шайхларидан бўлган Шайх Иброҳим Афандининг подшоҳга мактуб ёзиб, ўзбек мусофирларининг бошпанаси бўлган бу такянинг таъмири учун ёрдам сўрагани ва Абдуҳамид II бу илтимосни қондиргани ҳақидаги маълумотлар ҳам бизгача етиб келган. Буни 1896 (ҳижрий 1314) йилда ёзилган бир ташаккур шеъри ҳам тасдиқдайди...

Қисқаси, «Ўзбеклар такяси» кўп йиллар давомида турли хил моддий ва маънавий ёрдам олиб тургани ва ҳамма вақт одам билан гавжум бўлгани учун, уларнинг меҳнати натижасида бугунги кунгача етиб келган тарихий бинодир.

Такя меъморчилик тарихи нуқтаи назаридан ҳам аҳамиятли бўлиб, 200-300 йил аввалги халқ амалий санъатига хос бўлган хусусиятларни ўзида жамлаган. Масалан, бино қурилишида фойдаланилган михлар камида 350 йил аввал Пайшанба бозоридаги «михчилар» маҳалласида тайёрланган михлардир. Ойналарнинг четларида эса эскидан мавжуд бўлган темир панжараларнинг қолдиқларини кўриш мумкин. Айтишларича, Шайх Ота Афанди «Бу вақтда ҳам қафас бўлар эканми?!» — деб, темир панжараларни олдириб ташлаган эканлар.

Ойналар ҳақида гап кетган экан, масжиднинг қабристонга қараган тўрт деразаси ҳақида гапирмай иложимиз йўқ. Биринчи деразадан Шайх Иброҳим Адҳам, иккинчи деразадан Шайх Содиқ Афанди, Шайх Маҳмуд Ота ва Шайх Абдуллоҳ-ул Акбар қабрлари кўриниб туради. Учинчи ва тўртинчи дераза орасида кичик (22x34 см) ҳажмда бир лавҳа бўлиб, унда ушбу сатрлар битилгандир:

«Кел биродар Нақшбандий
Такясин айла макон
Бил буни(нг) арбоби ҳайла
ким удир Дар-ус салом»
(Сана 1768-69)

Унинг ёнида (40x63 см ҳажмда) яна бир лавҳа бўлиб, унда ҳам шундай ёзув бор:

«Лиллоҳул ҳам сабаб бўлди раҳмат билан... бу чашма марҳум ва мағфурунлайх Шайх Мехмет Ражаб Афанди маслаби кабилари Шайх Мехмет Содиқ Афанди ҳазратларининг руҳи шарафлари учун фотиҳа 1260» (1844 й.).

Энди такянинг энг сирли ва муқаддас ери бўлмиш қабристонга йўл оламиз. Эшикдан киришимиз билан эски қабрга кўзимиз тушади. Қабр тошида «Мир Ризо» деган ёзув бор. Дафн этилиш вақти 1829 йил (ҳижрий 1245). Айтишларига қараганда, қабрда ётган киши Ҳазрати Абу Бакир авлодидан бўлиб, ўрнатилган лавҳадан Султон Абдулҳамид II 1891 (ҳижрий 1309) йилда қабр устини таъмир эттириб, атрофини ободонлаштиргани ҳақидаги маълумотни ўқишимиз мумкин.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, такянинг биринчи шайхи Шайх Абдуллоҳ-ул Акбар ҳам шу ерда кўмилган. Унинг қабр тошида шундай ёзув бор:

«Аш Шайх Ас-Саййид Абдуллоҳ-ул Акбар Ибн-ис Саййид Саъдуллоҳ Самарқандий. Сана 1202 (1787)».

Айрим маълумотларга қараганда, Шайх Адбуллоҳ-ул Акбар «Ўзбеки» номи билан бир қаторда халқ орасида «Ҳожи Хўжа» номини ҳам олган экан (Анадоли туркчасида «Хўжа» — «домла, устоз» маъносини англатади). Такянинг «Ҳожи Хўжа такяси» иккинчи номи ҳам шундан. Такянинг кейинги барча Шайхлари шу кишининг авлодларидандир.

Такянинг энг машҳур Шайхлари Шайх Иброҳим Афанди, Шайх Маҳмуд Ота, Шайх Нажмиддин Ўзбеккангай қабрлари ҳам шу ердадир.

Қабристонда кезар эканмиз, Туркистон тарихининг яна бир саҳифаси очилади. Бухоро Халқ Жумҳурияти Ҳукумати раиси Усмон Хўжа қабрини кўришимиз мумкин. Ўш шаҳрида савдогар оиласида таваллуд топган Усмон Хўжа Бухоро мадрасалари ва кейинроқ Туркияда таҳсил олади. Бухорога қайтгач, жадидчилик ҳаракатининг фаол иштирокчилари орасидан жой олади. 1921 йил 23 сентябрда бўлиб ўтган II Қурултойда Бухоро Халқ Жумҳурияти Ҳукумати раиси этиб сайланади ва олти ой умр кўрган Ҳукуматга раҳбарлик қилади. Миллий ҳаракат бостирилгач, аввал Афғонистонга, кейин Туркияга келади ва Истанбул шаҳрида яшайди. 1968 йил 27 июнда 90 ёшда вафот этиб, «Ўзбеклар такяси» қабристонига дафн этилади. Туркистон Миллий Бирлиги (ТМБ) ташкилотининг фаол аъзоси Мажидидин Маҳмудхон қабри ҳам шу ердадир.

Дунёдаги ҳар бир нарсанинг ибтидоси ва интиҳоси бўлгани каби инсон умри ҳам боқий эмас. Тарихий обидалар ҳам бирин-кетин ер юзидан йўқ бўлиб боради. Ушбу мақола билан биз фақат биргина обида — «Ўзбеклар такяси»ни, унда яшаб ўтган бир қатор инсонларни, Ватандан йироқда бўлса-да, ҳаётини «Ўзбек» деган ном билан узвий боғлиқликда билган аждодларимизни эсладик, холос. Ваҳоланки, тарихимизнинг айрим саҳифаларини очишга ёрдам бериши мумкин бўлган бу каби тақдирлар саноғига етиш қийин. Шунга қарамасдан, дунё бўйлаб «анор доналари каби сочилиб кетган» ўзбеклар тақдири ва қилган ишлари ҳақида маълумот бериш биз учун ҳам қарз, ҳам фарздир.

12 декабр 1996 йил
Измир шаҳри

ТАНГДИЛЛИК — ҚАЛБНИНГ ЗАНГЛАШИДИР

«Инсон манфаатлари ва маънавият» мавзуида бўлиб ўтган семинр-кенгашнинг аҳамияти нимада?

Турли соҳалар бўйича, турли мавзуларда йиғилишлар, кенгашлар ўтказилаётгани яхши. Кўпнинг фикр-мулоҳазасини кенгашиб эшитганга нима етсин? Лекин улардан қай бири ўша соҳа учун фойдали бўлган-бўлмаганлигини албатта вақт кўрсатади. Шу маънода олиб қаралганда республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази томонидан илк бор ўтказилган семинар-кенгаш анча самарали бўлди, дейиш мумкин.

Марказ раҳбари Неъмат Аминов кенгашни очар экан, жумладан шундай деди:

— Инсонларни ўзини ўзига ишонтириш, уларда миллий ғурур, орият, меҳр-оқибат, шукроналик, сабр-матонат туйғуларини уйғотиш, ватанпарварлик ва элпарварлик масъулиятларини тарбиялаш асосий вазифамиздир. 1997 йил — инсон манфаатлари йили, деб эълон қилинди. Бу маънавият ва яна маънавият деганидир!

«Миллий тикланиш» газетаси бош муҳаррири Иброҳим Ғафуровнинг маърузаси кенгаш иштирокчиларида қизиқиш уйғотди ва яхши таассурот қолдирди. Маърузачи инсон табиатидаги ажойиб хислат-фазилатларнинг ожиз ва қудратли томонларини фалсафий мушоҳадалар билан таҳлил этишга жиддий ҳаракат қилди. Чин инсоний муҳаббат, эътиқод, дин, саховат, меҳр-шафқат, ватанпарварлик ва миллатпарварлик заминида аслида маънавият ётганлигини маърузачи теран мулоҳазалар билан алоҳида таъкидлаб ўтди. «Маънавиятдан маҳрум ватанпарварлик ва миллатпарварлик ўз-ўзинигина кўр-кўрона севишга, димоғдорликка, такаббурликка олиб боради. Рости билан ҳам, такаббурликнинг жаҳолатдан сира фарқи йўқ. Такаббурлик ҳам, жаҳолат ҳам, ўзгалар ҳақ-ҳуқуқларини менсимаслик, писанд этмаслик ҳам — туб маънавиятсизликдан ҳосил бўлади», — деди маърузачи. Ва маънавиятсизлик аслида тангдилликдан келиб чиқишини атрофлича баён этади. Киши тангдил бўлмаса, ҳеч қачон ўзи каби одамларга зулм қилмайди, уларнинг ҳуқуқларини чекламайди... Тангдиллик — тор кўнгилликнинг ўтиб кетгани, маънавиятсизликка айлангани. Иймоннинг ўлгани. Оқилнинг масхара бўлгани. Буни Бобораҳим Машрабдан кўра ўтказиб ёки топиб айтиш қийин:

Худонинг розига маҳрам эмастур кимки тангдилдур...

Тангдилликни касб қилганлар кўнглини занг босади, нафс бандасига айланади, динни жаҳолат, оғир фанатизм сари бошламоқчи бўладилар. Афсуски, бундай тоифадаги кимсалар маънавият ҳар нарсадан буюклигини, унинг ғоялари ўлмаслигини тезда тушуниб етавермайдилар. Тангдиллик чексиз фожиаларга олиб келишини афсуски, билмайдилар. Билмаслик, билишга интилмаслик ўз-ўзидан одам боласини маънавиятсиз шарпага айлантиради. Бундай аччиқ қисматдан Оллоҳнинг ўзи асрасин!..

ЎзФА тарих институтининг катта илмий ходими Азамат Зиёнинг маърузаси миллий онг ва миллий тафаккур маънавият билан юксалиши, миллат ўзини ва ўзлигини фақат маънавият туфайли англаб, намоён этиши масалаларига бағишланди. Олим кўпроқ маънавият соҳасида йўл қўйилаётган жиддий камчиликларни тезроқ бартараф этиш ҳақида куюниб гапирди. «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази республика оммавий-ахборот воситалари билан аниқ белгиланган режа шартнома асосида иш олиб бориш лозимлигини алоҳида таъкидлади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги давлат ва жамият қурилиши академияси проректори Нажмиддин Комиловнинг раҳбар маънавияти мавзуидаги чиқиши кенгаш иштирокчилари диққат-эътиборини ўзига жалб этди, мушоҳада қилишга ундади. Таниқли олим маънавият соҳасида амалга оширилаётган муҳим вазифаларга атрофлича тўхталиб, бу соҳада раҳбар шахснинг ўрни нақадар юксаклигини мисоллар билан алоҳида таъкидлади. Раҳбар ўз фаолиятида фақат иқтисодий тараққиёт омилларигина эмас, балки маънавий ривожланиш учун ҳам жавобгардир. Бу учун ўша раҳбарнинг ўзи маънавий бой одам бўлиши ва атрофдагиларга ҳар томонлама ибрат намуналарини кўрсатиш керак. Маърузачилар яхши тадбиркор, маънавиятли раҳбарни донишманд отага қиёслади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси иқтисодий ислоҳотлар ва тадбиркорликни ривожлантириш қўмитаси раиси Анвар Йўлдошев маънавият ва иқтисоднинг бир-бирига нақадар боғлиқлиги хусусида сўзлади. Республика Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги диний ишлар бўйича қўмита раиси Шарофиддин Мирмаҳмудов буюк аждодларимиздан қолган улкан мерос маънавиятимизнинг асосий таянчи эканлиги ҳақида маъруза қилди. «Камолот» жамғармаси раисининг биринчи ўринбосари Муқимжон Қирғизбоев ўз маърузасида ёшлар ва маънавият масалаларига атрофлича тўхталди. Республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази раҳбарининг биринчи ўринбосари Шермат Ёрматовнинг маърузаси ҳам ёшларнинг маънавияти ва санъат муаммолари ҳақида боради.

Марказнинг Қорақалпоғистон Республикаси бўлими мудирининг ўринбосари У. Абдураҳмонов , Жиззах вилояти бўлими мудири Ў. Носиров , Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирининг ўринбосари М. Султонов, Тошкент Молия институтининг проректори Н. Олломуродов, Тошкент Давлат педагогика институтининг проректори А. Қирғизбоевлар маънавият бўйича ўзларини тўлқинлантирган масалалар тўғрисида гапирдилар.

Айрим чиқишларда бирёқламалик, ўртамиёналик сезилди. Ҳали собиқ шўро тузумининг фикрсиз сохта шиорбозликдан иборат йиғилишлари таъсиридан батамом халос бўлолмаётганимиз кўриниб қолди.

Темурийлар тарихи Давлат музейида бўлиб ўтган ушбу кенгаш республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик марказининг иш кўлами ниҳоятда кенг ва кўп эканлигини яна бир бор кўрсатди. Кенгашда жўяли ва зарур тавсиялар берилди. Ҳамма гап фидойилик билан ана шу тавсия ва кўрсатмаларни амалга оширишди. Энг муҳими, маърузаларда айтилган қимматли фикр-мулоҳазалар ва таклифларнинг қоғозларда, айтилган жойида қолиб кетмаслигида. Маънавиятнинг бош ҳомийси республика Президенти эканлиги бу соҳада ҳаммамизнинг бирдек жасорат ва шижоат билан ишлашга даъват этади.

Семинар-кенгашда Ўзбекистон Республикаси Президентининг давлат маслаҳатчиси Ўткир Раҳматов сўзга чиқди.

Ашурали ЖЎРАЕВ

Кўнгил исёнда эди

ҚАЛБЛАРГА НУР СОЧГАН «ЎЗБЕГИМ»

Халқимизнинг севимли фарзанди Эркин Воҳидов ноёб истеъдод ва фазилатлар соҳибидир. У ҳамиша она-юрт дарди ва ишқи билан яшаб, зар ва дур каби товланадиган кўплаб шеърлар ва бошқа жозибадор асарлар ёзади. Бу табаррук зотнинг айниқса «Ўзбегим» шеъри оламга маълум ва машҳурдир. Уни мароқ билан ўқимаган-тингламаган ёки куйга солинган қўшиғини эшитиб ҳаяжонланмаган одам топилмаса керак.

«Ўзбегим»нинг тарихий аҳамияти шундаки, у «ёв қочганда» эмас, балки қиличини қайраб турганда дунёга келди. У туғилганда коммунистик партиянинг улуғ миллатчилик ва тоталитар сиёсати ҳукм сурар, миллий ҳис-туйғулар, ўз-ўзини англаш, она-юрти билан ғурурланиш, ва фахрланиш сингари миллий манфаатлар эса ҳибсда эди. Иккинчи тарафдан ёзувчилар, шоирлар, олимлар, умуман зиёлилар кўпроқ ёппасига партиянинг «улуғвор миллий сиёсатини», «социалистик тузумни», ва «пролетар интернационализмини» мақташ ва олқишлаш билан банд эдилар. Бундай қалтис шароитда фақат ўта жасоратли ва чинакам ватанпарвар кишигина партия чизиб берган чизиқдан четланиши мумкин эди. У Эркин Воҳидов мисолида кўзга ташланди. Зеро, шоирнинг «Ўзбегим» шеъри оғзига қулф, оёғига кишан солинган халқнинг миллий ҳис-туйғуларини, сиёсий қарашларини чархлади, уни ўзлигини англашга чорлади. Эркин Воҳидов ушбу шеъри орқали амалда: Эй, ўзбегим! Сен қудратли давлатлар ва оламшумул аҳамиятга молик тараққиёт яратган халқнинг авлодисан, ўз насл-насабингни, буюк ўтмишингни ва қадр-қимматингни унутма, кўзингни оч!» — деб жар солди. Бу ўша давр учун ошкора исёнкорлик эди.

Бир куни марҳум академик Иброҳим Мўминовнинг хонасида академик Яҳё Ғуломов, Тарих институти директори Мелихон Охунова, унинг ўринбосари ва камина суҳбатлашиб ўтиргандик. Шунда И. Мўминов: «Мен «Ўзбегим»ни ўқиб ниҳоятда мамнун бўлдим. Сизлар ҳам уни ўқидингларми?» — деб сўраб қолди. Яҳё ака билан Мелихон Охунова эшитганларини, лекин ҳали ўқимаганларини айтишди.

— Ҳамидулла, — деди И. Мўминов менга, — сиз Эркин Воҳидов билан танишмисиз?

— Сиртдан биламану, учрашмаганман. Лекин «Ўзбегим» ҳақиқатдан ҳам ажойиб шеър, — дедим.

Шундан сўнг домла ҳаммамизга шеърни ўқишни тавсия этди. Менга эса тайёрланаётган бир жилдлик «Ўзбекистон ССР тарихи»нинг «Фан ва маданият» бобига Эркин Воҳидовнинг ижоди ҳақида маълумот ва «Ўзбегим» шеърини киритишни топширди. И. Мўминовнинг шеърга бунчалик юқори баҳо бериши ва ундан таъсирланиши бежиз эмасди. Ўзи ҳам миллатпарвар бўлганлиги учун бундай руҳдаги шеърни қадрлаши турган гап эди. Афсуски, у кишининг вафотидан кейин нашр этилган ўша бир жилдлик асарга «Ўзбегим» шеърининг киритилишига йўл берилмади. Академиянинг ўша даврдаги вице-президенти М. К. Нурмуҳамедов «Давайте проявим осторожность» — деб менинг таклифимни рад этди...

Академик Яҳё Ғуломов меҳмондўстликда тенги йўқ одам эди. Уйида тансиқ овқат тайёрланадиган бўлса, дўстларини ва шогирдларини таклиф қиларди. Шундай йиғилишларнинг бирида у «Ўзбегим «ни шунақа ифодали ва таъсирли қилиб ўқидики, ҳаммамиз лол қолдик. Сўнгра Яҳё ака «Мен хонаки шоир ҳамман» — деб ёшлик чоғларида ўзи ёзган шеърларни ўқиб берди. Биз яна бир бор ҳайратга тушдик.

Бир тўйда хонанда «Ўзбегим» ашуласини шу даражада маромига етказиб куйладики, мен устозимнинг кўзи ёшланганлигини пайқадим. Бу бежиз эмасди. Яҳё аканинг акаси «миллатчи» ва «халқ душмани» сифатида отилган эди. Ўзи ҳам кўп маротаба тергов азобларини тортган ва «қора хат»га тушган олимлардан эди. Домла миллий ҳис туйғулари, миллатпарварлиги ва ватанпарварлиги таъқиб остига олинган бир пайтда «Ўзбегим»нинг жаранглаши унинг дард-аламларига малҳам бўлганди.

Қўшнимизнинг никоҳ тўйида таниқли санъатпарвар Раззоқ Ҳамроев, Соиб Хўжаев ва Муқимий театрининг бошқа артистлари қатнашаётган эди. Базм авжига чиққан пайтда Раззоқ Ҳамроев «Ўзбегим»ни катта иштиёқ ва маром билан ўқиди. Шунда меҳмонларнинг ҳолати ва кайфияти бирданига ўзгариб кетди. Улар ўзаро баҳслашиб, ўтмиш тарихимиз ҳақида суҳбатлаша бошладилар. Жумладан, менинг рўпарамда ўтирган Қосим ака шундай деди:

— Бувам Матниёз Хева хонлигида девонбеги лавозимида ишлаб, минора ва масжидлар қурдирган. Ажойиб боғимиз ва кўп мол мулкимиз бор эди, барчасини тортиб олишди. Бизни-ку, қўяверинг. Бутун бошли Хевани олинг, унинг маданият ёдгорликлари ҳозир ҳам жаҳон аҳлини ҳайратга солмоқда. Эркин Воҳидовга қойилман, ҳақиқатдан ҳам, биз қадимий ва улуғ халқмиз...

Гапга Анвар ака аралашиб, менга савол берди:

— Домла, нима учун тарихчилар «Ўзбегим» руҳидаги асарларни ёзмайдилар, кечирингу нима, ёки улар бичилганми?

Мен дабдурустдан жўяли жавоб қайтармадим.

— Балки шундайдир — дея олдим холос.

Анвар ака:

— Шўрим қурсин, наҳотки тарихимизни қандай бўлса, шундай ёзолмасак, — деди-ю даврадан чиқиб кетди.

Шундан кейин ҳам баҳс тўхтамади, аксинча, суҳбатдошлар улуғлаш хусусида ниманики кўрган ёки эшитган бўлса, шуни баён эта беришди. Суҳбатда таниқли ёзувчимиз Алп Жамол ҳам бор эди. «Ўзбегим»дан унинг ҳам қони жўш уриб турган экан. Дилидагини тўкиб солди:

— Биродарлар, навбати билан сўзлашинглар, Эркин Воҳидов ўзбекларнинг ўтмишини ва қадр-қимматини шунчалик юксакликка кўтариб, тарихий ҳақиқатни юзага чиқарибдими, отасига раҳмат. Кишини руҳлантирадиган ва қаддини ростлайдиган бундай шеърни яратиш учун катта файласуф ва отнинг юрагидек бақувват юрак эгаси бўлиш керак. Мана шундай юрак унда бор эканки, ёзишга жазм этган. Шеърни такрор-такрор ўқисам, қўшиғини эшитсам ҳам ҳеч тўймайман.

Хуллас, «Ўзбегим» одамларни тўлқинлантирди, ҳаяжонлантирди, қалбларда миллат ва ватан билан ғурурланиш, фахрланиш туйғуларини жўш урдирди. «Ўзбегим»нинг республика бўйлаб тўй-томошаларда, гапгаштакларда, чойхоналарда ва бошқа жойларда қанот қоққанини ҳисобга олсак, у бамисоли денгиз ва дарё тўлқинлари каби катта куч-қудратга айланганлигини ҳис этасиз. «Зар қадрини заргар билади» дейишганидек, ўз ватанини севган, миллатпарвар ҳар бир киши «Ўзбегим»дан руҳланди, тетиклашди ва қадди-қоматини ростлади. У зулматда инграб ётган халқни буюк ўтмишимизга етаклади, кишиларда келажакка ишонч ва умид уйғотди. «Ўзбегим»нинг акс садоси ўша даврларда озодлик ғояларининг аломатлари юзага чиқаётганлигидан дарак беради. Бу борада И. Мўминовнинг Амир Темур ҳақидаги асари, Одил Ёқубовнинг Улуғбекка, Пиримқул Қодировнинг Бобурга, Мақсуд Қориевнинг Спитаменга ва Мурмуҳсиннинг Темур Маликка бағишланган тарихий романлари ҳам диққатга сазовордир. Бу асарлар ва «Ўзбегим» ҳозирги мустақиллигимизни ва озодлигимизни маънавий заминини шакллантиришда жуда катта ўрин эгаллади.

Мен Президентимизнинг Эркин Воҳидовни «Буюк хизматлари учун» ордени билан мукофотлаш ҳақидаги фармонни ўқиганимда, бу хизматнинг заминида биринчи навбатда машҳур «Ўзбегим» ҳам гавдаланиб турибди деб ҳисобладим. Севимли шоиримиз ва жамоат арбобимиз Эркин Воҳидовга узоқ умр, тан-сиҳатлик ва катта ижодий муваффақиятлар ёр бўлаверсин.

Ҳамид ЗИЁЕВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, тарих фанлари доктори, профессор

ОДАМ ВА ОЛАМ

Камолот фазосидан нурлар

Абдулқаҳҳор ШОШИЙ

ТЕРМИЗЛИК ДОНИШМАНД

Ҳижрий сананинг учинчи асрида Хуросон заминида яшаб ижод этган улуғ ислом мутафаккирларидан забардаст олим ва донишманд, тариқат аҳлининг пешволаридан бири ватандошимиз ал-Ҳаким ат-Термизийдир. Унинг исми Муҳаммад, кунияси Абу Абдуллоҳ, отасининг исми Али Бин ал-Ҳасандир. Илм ва маърифатда ўз замондошларидан анча илгарилаб кетганлиги учун унга ал-Ҳаким ат-Термизий, яъни Термизлик донишманд деган ном берганлар ва бу ном билан у бутун дунёга машҳур бўлган. Унинг отаси Али Бин ал-Ҳасан Ҳадис илмининг энг кўзга кўринган, йирик олимларидан бири бўлган. Ал-Хатиб ал-Бағдодийнинг ёзишича, у Араб Халифалигининг пойтахти бўлмиш Боғдодда бўлиб Ҳадис илми тўғрисидаги баҳс ва мунозараларда фаол иштирок этган. Ҳаким Термизий ўзининг бир нечта асарларида ва хусусан «ар-Радд ало ал-Муаттила» китобида ёзишича, унинг онаси ва бобоси ҳам Ҳадис илмида етук олимлардан бўлишган. Булар шундан далолат берадики, у илм ўчоғи бўлган хонадонда дунёга келган, ўсган ва вояга етган. Оллоҳ каломию пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг ҳадисларига асосланган илмий муҳит Ҳаким Термизийнинг истиқболини белгилашда ва унинг тафаккурини шаклланишида асосий омил бўлиб хизмат қилган. Уламо ва йирик сиймоларнинг таржимаи ҳоллари битилган китобларда Ҳаким Термизийнинг туғилган йили аниқ айтилмаган. Лекин шунга қарамай баъзибир ишончли маълумотларга қараганда уни тахминан учинчи ҳижрий сананинг биринчи чорагида дунёга келган деб ишонч билан айтиш мумкин. Тадқиқотчиларнинг сўзларига қараганда Ҳаким Термизийнинг вафот этган йили ҳақида анча-мунча аниқ маълумотлар бор. Уларнинг аниқлашича, у узоқ умр кўриб бир юз ўн беш йил яшаган ва ҳижрий сананинг 319—320 (932 мелодий сана) йиллари Термиз шаҳрида вафот этган.

Тарихий манбаъларнинг гувоҳлик беришича, Ҳаким Термизий яшаб ижод этган даврда Термиз шаҳри Мовароуннаҳрдаги энг йирик ислом маданияти марказларидан бири бўлган ва Ислом оламига бир қанча етук уламоларни етказиб берган. Улардан энг машҳурларидан бири Ҳаким Термизийнинг замондоши, Ҳадис илмининг беназир олимларидан бири Имом Абу Ийсо ат-Термизийдир.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, Ҳаким Термизийнинг олим бўлиб етишишида унинг отасининг хизматлари бекиёсдир. Чунки у ўғли учун нафақат меҳрибон ва ғамхўр ота, балки унга устоз ҳам эди. Бу ҳақида Ҳаким Термизий ўз китобларида шундай ҳикоя қилади:

— Оллоҳ Таоло мени устозим-отамдан ажратганида мен саккиз ёшда эдим. Унинг жидди жаҳди туфайли илм олишга шундай берилиб кетган эдимки, китоб мутолаа қилиш мен учун одат тусига айланиб қолган эди. Ваҳоланки менинг тенгдошларим ўйин-кулги билан машғул эдилар. Отам туфайлик мен шу ёшимда «Илм ал-Осор» (Ҳадис ҳақидаги илм) ва «Илм ар-Рай» (Эътиқод ҳақидаги фан) билимларини мукаммал эгаллаб олган эдим.

Ҳаким Термизий отаси вафотидан сўнг Термиздаги кўзга кўринган олимларда ўқишни давом эттиради ва йигирма етти ёшга кирганида ўша замонда илм ва маърифат маркази сифатида дунёга номи кетган Бағдод шаҳрига икки ўртоғи билан бирга боришга, у ерда машҳур олимлар ҳузурида илм олишни давом эттиришга бел боғлайди, бу ниятини онасига билдирганда у онасидан шундай жавобни эшитади:

— Эй ўғлим, мен бир заифа аёл бўлсам, бошимда сендан бошқа эркагим ва сендан бошқа пушти паноҳим йўқ. Менинг тизгиним сенинг қўлингда, мени кимга ташлаб кетмоқчисан?!

Бу сўзлар Ҳаким Термизийга жуда қаттиқ таъсир қилади ва у онаси олдидаги масъулиятини янада чуқурроқ сезади. У чет элга қиладиган сафарини кечиктиради. Унинг икки дўсти эса сафар жабдуқларини елкага олиб йўлга тушадилар.

Кунлар кетидан кунлар ўтади. Ҳаким Термизийнинг қалбидаги ширин орзуларининг рўёбга чиқмаганлиги унга ҳеч тинчлик бермайди. У тунларни кўз ёшлар тўкиб бедор ўтказади. Унинг бу даврдаги ҳаёти ҳақида Аё Сўфиё (Туркия) кутубхонасида сақланаётган «ал-Адъия» (Дуолар) китобида шундай ҳикоя бор:

— Жума кунларидан бирида Ҳаким Термизий масжидда эди. У тўсатдан онасининг бетоблиги ва унинг рухсат бермаганлиги сабабли икки дўсти билан бирга Бағдодга боролмаганлигини эслаб қолади ва афсус-надоматдан юраг тўлиб, бирдан хўнграб йиғлаб юборади. Ҳайрон бўлган намозхонлар унинг атрофини ўраб оладилар ва йиғлашининг сабабини суриштирадилар. Ҳаяжонининг зўрлигидан Ҳаким Термизий уларга жавоб беришга ожизлик қилиб қолади. Шунда баъзилар у онасининг вафот этганлиги туфайлик йиғлаётган бўлса керак деса, бошқалар у қаттиқ дардга чалинганга ўхшайди, оғриққа чидай олмай йиғлаяпти, дейдилар. Учинчи гуруҳ одамлар эса, у савдойи бўлиб қолган кўринади, шунинг учун ўзидан ўзи кўз ёш қиляпти, дейишади. Ҳаким Термизий тили калимага келмай масжиддан югуриб чиқиб шу яқиндаги қабристонга қараб йўл олади ва унда хушидан кетиб йиқилади. У хушига келганида бошини оппоқ соқолли, юзларидан нур ёғилиб турган, салобатли чолнинг оғушида кўради ва дарҳол ўрнидан туриб одоб ва ҳурмат билан унга салом беради. Чол саломга алик олганидан кейин савол беради:

— Сен мени ким эканлигимни биласанми?

— Таксир, ўзларидан эшитайлик, марҳамат қилсинлар, — жавоб беради Ҳаким Термизий.

— Мен сенинг биродаринг Хизр бўламан. Ҳузурингга Оллоҳнинг буйруғи билан келдим ва ўзим билан бирга бир китоб келтирдим. Китобдаги васиятларни ва билимларни чуқур ўзлаштириб олсанг, яқин келажакда орзу ва мақсадларинг Оллоҳнинг иродаси билан амалга ошади, — дейди чол ва қўйнидан бир китоб чиқаради ва китобдан қандай истифода қилиш йўл-йўриқларини, одамлар билан қандай муомалада бўлиш одобларини баён қилиб беради ва дуо қилиб Ҳаким Термизийни кетишига ижозат беради.

Бу қиссани Фаридуддин Аттор ҳам бироз ўзгариш билан ҳикоя қилган.

Шу воқеадан кейин сал ўтмай Ҳаким Термизий ҳаж сафарига отланади. У Маккайи Мукаррамага боришдан олдин Ироққа қўниб ўтади. Гарчи у Бағдодга кириб ўтмаган бўлса ҳам, Ироқнинг Куфа ва Басра каби шаҳарларида бир неча кун истиқомат қилиб у ердаги муҳаддислар билан мулоқотда бўлади ва шаъбон ойида Маккага етиб келади. У тўрт ой, то ҳаж мавсуми бошлангунга қадар, бу муқаддас шаҳарнинг файзу баракотидан баҳраманд бўлади. Бу давр Ҳаким Термизийнинг ҳаёт тарзида, унинг дунёқарашида ва одамлар билан муносабатида бурилиш нуқтаси ролини ўйнайди ва унинг қалбида ўчмас из қолдиради. Бу ҳақда у кейинчалик шундай ёзади:

— Шаъбон ойида Маккага қадам қўйдим. Ҳажга қадар у ерда истиқомат қилишни Оллоҳ менга насиб этди ва У тунлари менга дуо эшигини очиб қўйди. Каъбатиллоҳда, дуолар мустажоб бўладиган маконда туриб илтижолар қилдим. Кўнглимда тавбани маромига етказиш, нафсимни майда-чуйда нарсалардан йироқ қилиш азимати пайдо бўлиб қолганини ҳис этдим. Оллоҳдан қалбимни тўғри йўлга бошлашини, дунёда зоҳидлардан бўлишимга мадад беришини, Қуръони Каримни тугал ёд олишни менга насиб қилишини сўрадим. Ватанга қайтаётганимда кўнглимда Қуръони Каримни ёд олишга иштиёқ пайдо бўлганини сездим. Йўлда бир неча сурани осонликча ёд олиб қўйдим. Уйга келганимдан сўнг сал кун ўтмай уни бошидан охиригача хатм қилдим.

Ушбу сафари муборакдан кейин Ҳаким Термизий ҳаётида янги давр бошланади. У Оллоҳнинг сифатларини баён қиладиган китобларни ва тариқат йўлига бошлагувчи пири комилни излай бошлайди. Аммо унинг бу уринишлари зое кетади ва ахтарган нарсасини топа олмайди. Шундан кейин у бор кучу ғайратини ибодатга, намозу рўзага қаратади. У ўзининг бундан кейинги ҳаётини шундай ҳикоя қилади:

— ... Қўлимга Антокийнинг китоби тушиб қолди. Уни варақлай бошладим. Гўё йўқотган ва қидираётган нарсамни топиб олгандай бўлдим. У ҳам бўлса нафс риёзати эди. Мен нафсимни тарбият қилишга киришдим. Бу саъю ҳаракатимда Оллоҳ менга ёрдам берди. У менга нафсимни шаҳвоний ҳирс-туйғудан тийишлик йўлини ўргатди. Натижада аста-секин қалбимни англай бошладим. Ўзимга совуқ сув ичишни манъ қилдим. Ариқ ва дарё сувларидан тановул қилишдан ўзимни сақладим. Гўё назаримда арик сувлари бировларнинг уйларидан оқиб ўтиб, унда уларнинг ҳақлари бордек эди. Мен қудуқ сувидан ёки катта водийдаги сувлардан истеъмол қилардим. Қалбимда уйда узлатда ўтириш ва саҳроларга чиқиб кетиш иштиёқи пайдо бўлди, юртимдаги харобот, хилват ва мозористонларни айландим. Бу ҳозиргача менинг кундалик одатим бўлиб қолган. Тўғри сўз одамлардан менга ёрдам қўлини чўзишларини илтимос қилиш хаёлимга келди. Аммо ундай қилмадим, кимсасиз жойларни тавоф қилишни давом эттирдим. Шундай кунлардан бирида худди туш кўраётган кишидек пайғамбаримиз алайҳиссаломни кўрдим. У зот юртимиздаги катта масжиди жомеъга кираётган эмишлар. Мен у зотнинг орқаларидан эргашиб изма-из масжидга кирдим. Пайғамбаримиз бироз юрганларидан сўнг хонақоҳга кирдилар ва мен ҳам у зотнинг орқаларидан, у зотга яқинлашиб, кетма-кет хонақоҳга кирдим. У зот минбарга кўтарилдилар. Ҳар бир зинага кўтарилганларида мен ҳам зинама-зина кетларидан тепага чиқа бошладим. У зот минбарнинг энг юқорисига чиқиб ўтирдилар, мен эса у зотдан бир зина пастда, муборак оёқларининг ёнгинасида ўтирдим. Кўзларим у зотнинг муборак юзларидан узилмас эди...

Тасаввуф таълимотига кўра тариқат йўлига киргувчи солик бирор пири муршиднинг этагидан ушлаши, унга муридлик қилиши, маълум бир муддат унинг хизматида ва тарбиятида бўлиши зарур ва шундай қилгандагина у ўз мақсадига эришади. Хўш Ҳаким Термизий бу таълимотга нисбатан бошқача фикрдами? Ҳа, унинг фикрича соликнинг руҳий камолотга етмоқлиги унинг ўзининг жидди-жаҳди, саъйи-кўшиши, риёзатининг сидқидилдан эканлиги ва унинг учун риёзат мунтазам одат тусига айланганлигига боғлиқдир. Ҳаким Термизий ўзининг бу фикрини Рай шаҳридаги дўстидан келган хатга ёзган рад жавобида яна бир бор таъкидлайди. Дўсти ўз хатида шундай дейди:

— Мен бироз руҳий камолотга эришиб, баъзи бир ғайри одатий фазилатни ўзимда ҳис қила бошлаганимдан сўнг бир пири муршиднинг олдига бориб мени Оллоҳга етаклашига ёрдам сўрадим, барча хоҳиш ихтиёримни унга топшириб қўйдим. Афсуски, бироз вақт ўтгандан кейин ўзимдаги бор фазилатларни йўқотаётганлигимни сездим. Дўстим, энди йўқотган нарсамни топмоқ учун нима қилишим керак? Маслаҳат беришингни ўтиниб сўрайман.

Ҳаким Термизий раддиясида дўстига унинг фақат ўзининг риёзатига эътимод қилиши, астойдил тавба манзилига юз тутиши, ёлғиз Оллоҳнинг яккаю ягона ўзидангина паноҳ сўраши лозимлигини уқтириб хатни қуйидаги сўзлар билан тугатади:

— Сенинг ишинг жазога лойиқдир. Бу — яратувчини яратилган воситасида излашнинг жазосидир. Бошқа сўз билан айтганда, Оллоҳни излашда Уни ўзини тўғридан тўғри талаб қилиш ўрнига, бандани ўртага воситачи қилиб Оллоҳни ахтаришнинг оқибатидир.

Дарҳақиқат Ҳаким Термизий асарларига асосланиб шуни айтиш ва хулоса қилиш мумкинки, у ўз ҳаётида муайян пир — пири муршидни этагидан ушлаган ва бошқаларни ҳам бундай қилишга маслаҳат берган эмас. Унинг тариқатда камолот чўққисига эришишида асосан Антокийнинг «Қалблар давоси» номли китоби етакчи рол ўйнаган. Шунинг учун ҳам у мурид тарбия қилиш, маслакдошларни орқасидан эргаштириб юриш кабилар билан машғул бўлмаган. Одатан муридлар ўз пирларининг маноқибларини, кароматларини, саховатларини ва шунга ўхшаш ижобий фазилатларини одамлар орасида тарғибу ташвиқ қилганлар ва ўзларидан кейинги авлодга ҳам етказишга доимо ҳаракатда бўлганлар. Ҳаким Термизийда гарчи муридлар бўлмаган бўлса ҳам, аммо унинг афкорларини асрлар оша биз авлодларига тўла-тўкис етказиб келган ўлмас асарлари мавжудлиги билан биз унинг мухлислари ҳар қанча фахрлансак камлик қилади. У тариқат илмининг таълимотларига, йўл-йўриқларига ўзининг асарлари ва шогирдлари орқалик аниқликлар киргизган ва ўз навбатида улар устозларининг ишларини давом эттирганлар. Бундай шогирдлардан фақат иккитасининг номини эслаш кифоядир. Бири «авлиёлар муаллими» номини олган Абу Бакр ал-Варроқ ат-Термизий, иккинчиси «қалблар жосуси» лақабига сазовор бўлган Ҳасан Бин Али ал-Журжонийдир.

Пайғамбаримиз алойҳиссаломдан ривоят қилинган ҳадисларда айтилишича, у зотни тушда кўрмоқ ўнгда кўрмоқ билан баробардир. Чунки шайтон ҳеч қачон у зотнинг қиёфаларига киришга қодир эмас. Шунинг учун ҳам Ҳаким Термизий пайғамбаримиз алайҳиссаломни тушларида кўриб у зот билан изма-из юришини гўёки ўзини тўғри йўлдан бораётганининг исботи деб билди. Бу эса унга ишонч, қалбига хотиржамлик ва таскинлик бахш этган эди. Бу ўринда пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг муборак бир ҳадиси шарифларини келтириш ўринлидир. У зот «Ер юзида пайғамбарлар қолмади. Фақат башорат бергувчи баъзи ҳодиса ва воқеалар қолди», деганларида, у зотдан сўрадилар:

— Башорат бергувчи ҳодиса ва воқеалар нима ё, Расуллаллоҳ?

— Улар солиҳ бандалар кўрадиган ёки уларга кўринадиган тушлардир, — деб жавоб берган эдилар пайғамбаримиз алайҳиссалом.

Агар биз пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг ушбу муборак ҳадисларидан келиб чиқиб Ҳаким Термизий ҳаётларини таҳлил қиладиган бўлсак, у ҳолда унинг кўрган қатор тушлари ва шунингдек, унинг дўстлари ва умр йўлдошининг у ҳақда кўрган тушлари Ҳаким Термизийнинг қадами нақадар тўғри йўлда эканига, унинг ақидаси бидъату хурофотлардан йироқ эканлигига яна бир бор ишонч ҳосил қиламиз.

Афсуски, олам ҳодис бўлганидек, ер юзида ҳаёт пайдо бўлганидан буён ҳар қандай соҳада ҳам камолот чўққисига эришган даҳо аҳли иқтидорсиз, ҳасадгўй, лаганбардор ва мунофиқ ҳамкасабаларининг тухматy маломатларига дучор бўлганлар. Бундан руҳоний уламолар ҳам ва хусусан Ҳаким Термизий ҳам мустасно эмас. Унинг халқ орасида кундан кун ортиб бораётган ҳурмат ва эътибори баъзи бир жоҳил уламолар қалбида ҳасад уруғини сепа бошлайди ва оқибатда улар Балх волийсига мактуб йўллаб Ҳаким Термизийни бидъату хурофотни ривожлантириш, одамларни йўлдан уриш ва ҳатто пайғамбарлик даъвосини қилишликда айблайдилар. Бунинг натижасида волий уни Балхга чақиртириб олиб Оллоҳ муҳаббати тўғрисида сўзламаслик, одамларга қўшилмаслик ва уйдан ҳеч қаёққа чиқмасликка ёзма равишда ваъда беришга мажбур этади. Шундай қилиб, Ҳаким Термизий умрининг ўн йилини ўз ватанидан узоқда, ғарибликда ўтказади. Оллоҳнинг меҳрибончилигини қарангким, бу ўн йил гарчи Ҳаким Термизий учун умрининг энг оғир ва қоронғу йиллари бўлган бўлса ҳам аммо биз, унинг авлодлари учун, тенгсиз бахтли онлар бўлган, десак хато қилмаймиз. Зеро, шу даврда у ўзининг элликдан ортиқ қимматбаҳо асарларини ёзиб битирган. Бу асарларнинг кўпчиликлари ҳамон қўлёзма ҳолида дунёнинг турли мамлакатлари ва китоб мухлисларининг шахсий кутубхоналарида ўзининг тадқиқотчиларини ва ноширларини интизорлик билан кутмоқда.

Мақоламизнинг бошида айтганимиздек, энди сиз азиз ва муҳтарам ўқувчиларимизнинг эътиборига Ҳаким Термизийнинг «Бандаларнинг бандачиликдаги манзиллари ёҳуд Оллоҳга интилувчиларнинг манзиллари» китобидан дебочасини ва бир манзилини ҳавола қилмоқдамиз.

Ҳаким ТЕРМИЗИЙ

ДЕБОЧА

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

Ҳамду саноға барча Оламнинг Раббиси Оллоҳ муносибдир.

Сиз мендан бандаларнинг диндаги манзилларини тавсиф қилиб, Қурони Карим ва Ҳадиси Шарифдан далиллар келтириб, уларнинг ҳар бирини бирма-бир баён қилиб беришини илтимос қилган эдингиз. Улуғ ва Буюк Оллоҳнинг қудратига тенг келадиган куч ва қувват йўқ. Унинг иродаси ила илтимосингизни адо этишга киришдим.

I БОБ

Биринчи манзил (Тавба манзили)

Оллоҳнинг шундай бандалари борки, уларга У лутф ила назар қилган, уларни тавба қилишлик неъмати билан хушнуд этган ва қалб кўзларини очган. Улар ўз сийналарида гуноҳлар қабоҳат эканлиги муҳрланиб қолганлигидан Оллоҳ билан дуруст муомалада бўла олмаганликларини кўра билганлар. Гуноҳкор бандалар билан ҳамнишин бўлишлик кўнгилсиз оқибатларга олиб бориши уларга аён бўлган ва шунинг учун улар ундай жойлардан тезроқ кўчишга интилганлар. Оллоҳ тавба манзилига кирган бандаларнинг ниятини қўллаб-қувватлаган ва уларга ўзининг тавфиқу ҳидояти билан мададкор бўлган.

Тавба қилувчи банда бирор гуноҳни тарк этса, унинг қалби мазкур гуноҳ қолдирган қора доғ изидан фориғ бўлади. Зеро, пайғамбаримиз алайҳиссалом шундай деганлар:

— Банда бирор гуноҳни қилса, унинг қалбида қора доғ пайдо бўлади ва қачонки у ўша гуноҳдан тавба қилса, унинг қалби қора доғ қолдирган издан мусаффо бўлади.

Агар бандалар мозийда қилган барча гуноҳларидан воз кечиб Тавба эшигини маҳкам тутсалар, ўтган кунларини эса зое кетказганликларини тўла идрок этиб уларни ислоҳ қилишга бор куч ва ғайратларини сарф қилсалар, зулм ўчоқларини йўқ қилишга кучлари етгунча интилсалар, золимлардан қутулишга жон-диллари билан ҳаракат қилсалар, қазо қилган фарз амалларини қазосини ўташга маҳкам бел боғласалар, кибру ҳавога қул бўлиб ўтказган кунларини ёдларидан мутлақо чиқариб ташласалар, таъсир ўтказиб келган кимсаларнинг таъсиридан ўзларини халос қилсалар, тоқатлари етгунча Оллоҳнинг ҳаққи бўлмиш вожиб амалларни бажариш учун астойдил Оллоҳга юзлансалар, шундагина улар тавба қилувчилар ва тақводорлар деган шарафли номга лойиқ бўладилар.

Тавба манзили Оллоҳни изловчилар ва унга талпинувчиларнинг энг аввалги манзилидир. Бу манзилга етишиш шарафига муяссар бўлган бандалар Оллоҳнинг буйруқларига сўзсиз итоат этгувчи, Унинг манъ этган нарсаларидан ҳеч иккиланмай тийилувчи бўлиб қолади. Бундай қалб соҳиблари эзгу амалларни беихтиёр бажарадиган, ёмон ишлардан ўзини тўхтатиб қола оладиган иродага эга бўлади. Бу хусусда пайғамбаримиз алайҳиссалом эзгулик ва гуноҳ тўғрисида савол берган саҳобийга шундай жавоб қайтарганлар:

— Эзгулик шундай амалки, уни бажарганингда қалбингда ҳузур-ҳаловат, ором ва таскинлик пайдо бўлади. Гуноҳ шундай амалки, уни қилганингда кўнглингда нохотиржамлик, иккиланиш ва афсусу надомат туйғуси пайдо бўлади.

Тавба қилувчилар ўзларини ҳамма гуноҳлардан пок қилиб Оллоҳ муҳаббатига сазовор бўладилар.

«Оллоҳ тавба қилувчиларни ва покланувчиларни севади». (Бақара сураси, 222 оят).

ДУНЁНИНГ У БЕТИДА ҚУРУҚЛИК БОР

Беруний геодезия олими

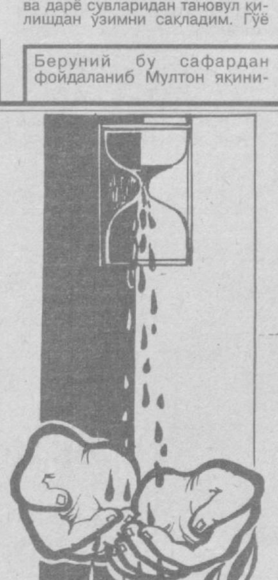

Абу Райҳон Муҳаммад ибн Аҳмад ал-Беруний Хоразмнинг қадимиги маркази Кот (ҳозирги Беруний) шаҳри яқинида 973 йил 4 сентябрда туғилган. Лекин ота-оналарининг ким бўлганликлари ҳақида маълумот йўқ. Ўзи бу ҳақда бир шеърида шундай дейди:

«Худо ҳақи, тўғрисини айтаман, ўз насл-насабимни билмайман

Мен ўз бобомни чинакамига билмайман, ахир отамнинг ким эканлигини билмаганимдан кейин, қандай қилиб бобомни биламан!

Мен — Абу лаҳаб, тарбия кўрмаган шайхман! Менинг волида-м эса ўтин ташувчи».

Беруний — шаҳардан ташқаридаги (қишлоқи) дегани.

Беруний Хоразмда етарли маълумот олиб, араб тилини яхши ўрганди. Туғма қобилияти ва истеъдоди билан тезда халққа танилди ва одамларни ўзига тортди. Хоразмшоҳнинг яқини, ўша даврнинг таниқли олими, риёзиёт ва хайат (астрономия) илмининг таниқли арбоби Абу Наср Мансур ибн Али ибн Ироқ уни ўз тарбиясига олди. Бу ҳақда Беруний ўз шеърида қуйидагича ёзади:

Ироқилар оиласи мени ўз сутлари билан боқди.

Мансур эса мени ҳар томонлама тарбиялади.

У ёшлигидан илм-фан билан ошно бўлди. 990 йилда — 16 ёшида Котда (Қиёт) қуёшнинг ярим кунги (тушдаги) баландлигини ўлчади, 21 ёшида эса эклиптика текислигининг осмон экваторига нисбатан оғишини юқори аниқлик билан топишга эришди.

Беруний илм эгаллашга зўр иштиёқ билан киришди. Ўзининг охирги китоби (1041—1048) бўлган «Фармакогнозия» «Доривор ўсимликлар ҳақида китоб» номли асарида шундай дейди: «Мен ёшлигимдан ҳарфларни билишга қизиқардим. Яқинимизда бир румлик (византиялик) яшар эди. Мен унга турли дон, ўсимлик каби нарсалар олиб келиб, улар қандай аталишини сўрар эдим ва номларини ёзиб олардим».

Беруний 995 йилгача Хоразмда яшади. Ироқдан астрономия, жуғрофия ва амалий геодезия фанларини ўрганди ва кузатишлар олиб борди. Шу даврда ернинг 5 метрлик ярим глобусини ясади. Чунки унинг даврида жанубий ярим шардаги ҳолат яхши маълум эмас эди. Ярим глобус ёрдамида шаҳарларнинг географик координатлари, шаҳарлар орасидаги масофани аниқлади.

995 йили Хоразмдаги сиёсий ўзгаришлар сабабли Беруний Эроннинг Рай шаҳрига борди. У ерда олимлар билан ишлади. Фахрий секстант ижодкори Абу Маҳмуд ал-Хўжандий билан танишди.

997—998 йилларда Қиётга қайтиб Ибн Сино билан танишди, у билан фалсафа ва физика масалалари устида савол-жавоблар қилди. Билими ва дунёқарашини мустаҳкамлади.

999 йил охирида Беруний Каспий денгизи яқинидаги Гургонга келди. У ернинг ҳокими Кобус Вушмагир билан танишди. Кобус уни яхши қабул қилди ва илмий ишларига шароит яратиб берди. Беруний шу ерда ўзининг биринчи салмоқли асари «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» китобини ёзишга ўтирди, уни 1000 йили тугатди. 1004 йили Хоразмга қайтиб, Гурганч (Урганч)да шоҳ маслаҳатчиси бўлди. Бу ҳақда ўзи: «Хоразмшоҳ Абул Аббос Маъмун ибн Маъмун амирлигида яшаб, хайатга оид ишларимни давом эттиришга шароит топдим», — дейди. Маъмун илмга берилган ва бу соҳадаги кимсаларга яхши назар билан қаровчи инсон бўлганки, Беруний бу ҳақда шундай дейди: «Бир куни Хоразмшоҳ отда ўтириб, май ичиб мени чақиртирди. Мен бироз кечикиб бордим. Мени кўриб отини мен томонга бурди ва бироз юриб отдан тушмоқчи бўлди. Мен унга таъзим қилиб, отдан тушмасликни сўрадим. Бу вақт Маъмун қуйидаги арабча икки мисрани ўқиди:

«Фан ҳар қандай шоҳликдан юқори, ҳамма одам унга интилади, лекин у ҳеч кимга бормайди».

Урганчда Марказий Осиёдаги машҳур олимлар макон топган эдилар. Масалан, файласуф олим Абу Сахл Исо ал-Масиҳий, Берунийнинг устоди Ибн Ироқ, тиббиёт олими Абу Хайр ибн ал-Хаммор. Бу шаҳарга Берунийдан бир йил кейин Ибн Сино ҳам келган ва улар бирга ишлашган.

1017 йили Султон Маҳмуд Ғазнавий Хоразмни эгаллади. Маълум вақтдан кейин хоразмлик бир неча олимни ўзи билан Ғазнага олиб кетди. Улар орасида Беруний ҳам бор эди. Беруний бу ҳақда шундай дейди: «Ғазна шаҳри инсон қадрини ҳурмат қилиш талабдори бўлган мен учун доимий турар жой бўлди. Агар мен ўз ирордамга эга бўлсам, фикр-хаёлимни эгаллаган илмий ишлар, илми хайат кузатишлари ва бошқа соҳадаги ишлар билан шуғулланаман».

Ғазна шаҳрида (Афғонистонда) Беруний астрономик кузатиш ишларини олиб бориш учун керакли янги асбоблар ясайди ва кузатиш ишларини бажаради. Султон Маҳмуд Берунийнинг илмий ишларига тўсқинлик қилмайди. Бир кун бир йиғинда шимолий ўлкадан келган бир элчи: «Бизда қуёш қишдагидек эрта чиқиб кеч ботмайдиган кунлар бўлади. Яъни бутун кун қуёш кўриниб туради», дейди. Бу Султонга ажаб туюлиб ишонқирамайди ва Берунийга қарайди. Беруний элчининг гапи тўғри эканини, Ернинг Шимолий қутбига яқин жойларда ёз ойида кун ботмай ҳамма вақт кўриниб туришини усталик билан тушунтиради. Шундан сўнг Султоннинг Берунийга муносабати ўзгаради. Бир юришда Берунийни Ҳиндистонга ўзи билан бирга олиб кетади (1020—1024 йиллар).

Беруний бу сафардан фойдаланиб Мултон яқинидаги Нандма қўрғонида ўзи ўйлаб юрган амалий тажриба ишини ўтказади. Уфқнинг пасайиш бурчагини ўлчаш усулини қўллаб, ер курраси ўлчамларини аниқлайди. Бу натижаларни ёза бошлаган «Геодезия» китобида ифодалайди, Беруний геодезия фанини астрономиядан айириб, унга мустақил фан ҳолида қараб иш тутади. «Геодезия» китобида шундай дейди: «Фан кишилик жамиятининг ҳаётий зарурати орқали туғилди, талабга қараб тараққий этди. Фан ҳаётда инсонга зарур масалаларни ҳал қилиш учун зарур, унинг ёрдамида олтин, кумуш топиш учун эмас».

Беруний Ҳиндистоннинг кўп шаҳарларида бўлди, улардаги илм, фан ва турмуш шароитларини, одатларни ўрганди. Ҳиндистонга атаб 1030 йили «Ҳиндистон» номли катта асар ёзди. Бу асар ҳақида академик В. Р. Розен шундай дейди: «Берунийнинг «Ҳиндистон» номли асари Шарқ ва Ғарбнинг қадимий ва ўрта аср адабиётлари ичида тенги йўқ ёдгорлик асардир».

1031 йили Султон Маҳмуд ўлгач, ўрнига катта ўғли Масъуд ўтиради. Масъуд Берунийга яхши қараб, илмий ишларини олиб боришига шароит яратади. Шу даврда олим ўзининг буюк асари «Қонун Масъудий» («Масъуд қонуни») китобини ёзади. Китоб сўзбошисида олим шундай дейди: «Умримнинг охирида Масъуд менга илм билан шуғулланишимга шароит яратди. У эркинлик бериб ғамхўрлик қилди, ҳеч ким қилмаган яхшиликни қилди. Масъуднинг бу яхшилигини тақдирлаб, унинг исми билан аталадиган буюк асаримни унга бағишладимки, замонлар, подшолар ўзгарса ҳам бу китобга таъсир этмайди, у абадий қолади». Асар кўп соҳани ичига олган улуғ китоб бўлиб, 1031—1037 йиллар орасида ёзилди. Тарихшунос Ёқутнинг сўзича,бу асар математика ва астрономия соҳасидаги ҳамма китоблардан улуғ бўлиб, уларни йўққа чиқарди.

Беруний умрининг охирги йиллари қимматбаҳо маъданлар ҳақида «Минералогия» китобини яратди ва унда элликта қимматбаҳо маъдан ҳақида маълумот берди. Бешинчи китоби «Фармакогнозия» дейилиб, доривор ўсимликлар ҳақидадир.

Беруний умрининг охиригача дунё ва ҳаёт сирларини билишга қизиқди.

Ёқутнинг ёзишича, Беруний касал ҳолда ётганида, олдига қози ал-Валвалижи келади. Беруний қозига «меросни нотўғри тақсимлаш» ҳақида савол беради, у елкасини қимирлатиб, бу ҳолатда бундай масалалар устида бош қотириш мумкин эмаслигини айтади. Беруний «Мен учун билмасдан ўлгандан билиб ўлган афзал», дейди. Ноилож қолган қози қисқача сўзлаб беради. Кейин хайрлашиб чиқиб кетади. Бироқ юз қадам юрмасидан Беруний ҳовлисидан хотинлар йиғиси эшитилади...

Беруний 1048 йилнинг 11 декабрида Ғазна шаҳрида вафот этади. У 150 номда асар ёзган. Уларнинг учдан бири етиб келган: астрономия масалаларига оид 60 асар, математикага оид 20, геодезияга оид 35 асар ва бошқалар.

1000 йилдан бери Беруний ижоди ўрганилади. Тадқиқотчилар унинг кенг билими, истеъдоди, ақл-заковати олдида бош эгадилар. У меҳнатсевар, тўғри, одил ва камтар, ҳақиқий инсон бўлган. Шарқшунос олим академик И. Ю. Крачковский Беруний ҳақида шундай дейди: «Беруний буюк қомусий олим бўлиш билан бирга чарчамас тадқиқотчи, ўзидан ва бошқалардан кўп нарса кутган, одил бўлиши билан бирга қаттиққўл, гуноҳни кечирмайдиган, ўз давридаги ҳамма билимларни эгаллаган кенг заковатли олим бўлганким, бу фазилатлари билан даври ва халқининг шон-шарафи ва ифтихори келгуси авлодга намуна бўладиган олимдир».

Беруний «Қонун Масъудий» китобида шундай дейди: «Мен фан соҳасида керак бўлган ҳамма ишларни диққат билан бажардим, яъни ўтмишдошларим қилган ишлар натижаларидан фойдаландим, уларда бўлган хатоларни тузатишга журъат этдим, қўлга киритган натижаларни келгуси авлодга мумкин қадар ёзиб қолдиришга уриндим». У жамиятда неча юз йиллар ичида бир яратиладиган зотлардан бўлиб, ҳақиқий инсон ва тенгсиз даҳо эди.

Берунийнинг кенг билимли, чуқур мулоҳазали, тенги йўқ олим бўлганлигини қуйидаги мисол ҳам тасдиқлайди. Ер курра шаклида эканлигини, Оврупо, Осиё ва Африка каби қуруқликлар унинг бир юзасида ёнма-ён жойлашганини эслатиб, мувозанат бўлиши учун бу қуруқликларининг қарши томонида ҳам фақат сув эмас, қуруқлик ҳам бўлиши керак, деган фикрни айтган. Олимнинг бу мулоҳазаси ҳақиқат бўлиб чиқди. Берунийдан неча юз йил кейин сайёҳ Христофор Колумб Беруний айтиб кетган қуруқлик — Америка қитъасини кашф этди.

Бизнинг юртимиз шундай ноёб ўлкаки, тупроғининг ҳар зарраси қимматбаҳо, унда яшовчи инсонлар меҳнатсевар, доно бўлиб, тупроқдан олтин яратишга қодир одамлардир. Бу фикрларни ҳозирги ҳаётимиз исбот этмоқда.

Ҳамиша мамлакатимиз тинч, юртимиз обод бўлсин, халқимиз фаровон яшасин, деймиз.

Қодир НОРХЎЖАЕВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан ва техника арбоби, профессор

МАЪРИФАТ МАНЗИЛИ

Кўк тулпор чавандозлари

ёхуд табиблар шажараси ҳаётидан лавҳалар

ЮНУСХОННИНГ ШИФОБЕГИСИ

...Авлодларимнинг ҳаммасиям табиб бўлишган эмас. Чунки табиблик авлоддан авлодга отамерос бўлиб ўтадиган эски жомашовмас. Шу боис баъзи қариндошларимиз ҳозир ҳам табибликка даъвогарлик қилишади-ю, бироқ эплашолмайди.

Энди бир оз ортга назар солайлик. Иморат қуриш ўша замоннинг ҳам талаби эди. Улар икки қаватли, ҳовлилар эса тўрт қисмдан иборат бўларди. Биринчи ҳовли отхона, меҳмонхона, сайисхона ва катта уй, пешайвон, ошхонадан ташкил топарди. Унда асосан эркаклар ва меҳмонлар яшашган.

Омборхонали, тандирхонали ва ошхонали иккинчи ҳовли тор ва узун бўлиб, оила аъзолари истиқомат қилишган. Унга ўтиладиган даҳлиз тепасида улкан кутубхона, табибларнинг алоҳида хонаси жойлашган. Учинчи ҳовли хизматкорхона, омборхоналар, молхона-ю қўйхонадан иборат бўлган. Кейинги ҳовлидаги кичик чорбоғда кўкатлар ўстирилган, ёзда моллар олиб чиқилган, ўтин-таппилар, ем-хашак, сабзавотлар сақланган.

Ўша кезлари шаҳарни чор ҳокими ва тўрт даҳанинг ҳокимлари бошқарган. Маҳаллий аҳоли эса ҳукмдорларни ёқтирмас, айни чоғда, ўзи билан ўзи ҳам чиқишмас эди. Оқибатда даҳаларга қозилар сайлаш ойлаб чўзиладиган жанжал-тўпалонга сабаб бўларди, гоҳида муштлашувга айланиб кетарди. Шаҳар қозисини сайлаш эса ҳақиқий жангни эсларди. Жанггоҳга тўпланган сайловчилар ўртасидаги ур калтак-сур калтаклардан кейин Ҳофиз ота қабристонида ўнлаб қабр пайдо бўларди.

Айтишларича, ўзаро ғанимлик аҳолини чарчатиб, ҳолсизлантириб қўйгач, шаҳарнинг обрўли кишилари еrости йўли орқали катта залда учрашиб, маслаҳатлашиб олган эканлар. Бу йўлни мен узоқ қидирдим. Ҳозирги «Ҳадра» меҳмонхонаси қурилиши чоғида пойдевор остидан йўлли хона чиққанини эшитиб бордим. Бироқ у аллақачон бетонлаб ташланган эди. Қурилиш раҳбарлари режа бўйича иш бошлаб юборилганини, энди кеч бўлганлигини айтишди.

Ғанимлик ва хунрезлик жонга теккач, шаҳар аҳли Шайхонтоҳур даҳасидаги донгдор ва машҳур оила фарзанди Юнусхонни Тошкентга хон қилиб сайлайдилар. Шаҳарга осойишталик чўкади, тараққиётга йўл очилади. Тошкент мустақил давлат деб эълон қилинади, ўз қўшини тузилиб, деворлари таъмирланади. Давлат пули, яъни рупий жори этилади. Туркий тил давлат тили сифатида қабул қилинади. Хонлик чегараси бир томондан Туркистонгача, бошқа томондан Қўқону Хўжандгача етиб боради.

Юнусхоннинг эзгу орзуларидан бири хонликка қарашли кудратли қўшин тузиш эди, шунга кўра, «қора қозонлар» деб аталган аскарларга маош тариқасида ер берилади. «Дегрез» маҳалласидаги усталар чақирилиб, уларга Русиядан махфий равишда олиб келинган милтиқ ва тўппончалардан тўп ясаш буюрилади. Лекин ундан биринчи ўқ отилган вақтда Юнусхон аллақачон оламдан ўтган эди.

Қўшиннинг ўз табобати йўқ эди. Шу боис бу ишга хонга анча яқин ҳисобланган Араббой жалб қилинади. Бу вақтда унинг ўғли Муталбой ҳам Бухоро таҳсилидан қайтиб, табибчилик борасида эл назарига тушганди.

Юнусхон Калҳовуз (Кайковус) бўйида саркардаларга мўлжаллаб қурдирган касалхона кейинчалик бутун қўшиннинг табобат қисмига айланади. Араббойнинг тавсияси билан Муталбойга «шифобеги» мансаби берилади, у ушбу шифохонада хизмат қилади. Беклардан бирини даволаб у билан қиёматлик дўст тутинади. Пировардида, ўзаро қуда бўлишади. Камина ўша шоҳнинг бир меваси ҳисобланади.

Шифобеги боғдаги олмалар уруғидан дори қилишни, қуртнинг ва талқоннинг ўнлаб хилларини тайёрлашни йўлга қўйди. Улар аскарлар учун ниҳоятда шифобахш малҳам, тўйимли озуқа бўлган. Бир халта талқон ва қурт навкарга бир неча ҳафтага етган.

Ҳарбий ҳаёт Муталбойга ўз таъсирини ўтказди. Баланд бўйли, шижоаткор, камгап бу киши бошқаларни ҳайратга солиб, кўпроқ пиёда юрган. У жарроҳлик билан ҳам шуғулланган. Шу мақсадда асосан мисдан ишланган асбоблардан фойдаланган. Фақат аскар навкарларнинггина эмас, жангда жароҳатланган наслдор отларнинг синган, чиққан суякларини, яраларини даволаш ҳам унинг зиммасида бўлган. Муолажа жараёнида у мўмиёни кўп ишлатган. Бу малҳам, чамаси, давлат томонидан тоғлардан махсус йиғиб келтирилган бўлса керак.

Юнусхондан сўнг Тошкент Қўқон хонлигига қарам бўлиб қолади. Шу боис Муталбой қушбеги табибчилик ва бошқа тирикчилик йўлини тутади. Гарчи у тайинли мансаб ва маошдан ажралган эса-да, ер-мулк етарли бўлган. Ўзи тижорат билан ҳам шуғулланган. Унинг карвонлари Сибирга, Қашқарга, Русияга қатнаб турган. Бозордаги дўконларидан ҳам фойда кўрган. Рўзғор учун зарур мева-сабзавотлар боғ ва даласидан, гўшт-сут маҳсулотлари тоғдаги ва даштдаги чорвасидан келган. Муталбой асосан Сибирдан кўплаб мўйна олиб келтирган. Аждодларимиздан қолган охирги савсар пўстинни ойим раҳматли бундан 30 йилча муқаддам таъмирлашга ҳаракат қилиб кўрди. Аммо иложи бўлмади, пўстин тўкилиб тушди.

Ўша даврда ҳар бир маҳалла ўз хавфсизлигини ўзи таъминлар эди. Қилич, найза, совут каби шахсий қуроллар уйда, маҳалланики эса махсус хонада сақланарди. Чоризм даврида даҳалараро мавжуд келишмовчиликлар туфайли маҳалла йигитларига тарқатиш учун найза, шашвар, сўйиллар ҳамда қишда пойлоқчилик қилиш учун пўстин ва йигирма-ўттиз этик тайёрлаб қўйилган. Этиклар қиш-қировли кунларда, лойгарчилик пайтлари хизматда бўладиганларга ҳам берилган.

Муталбой, шифобегилиги кафолати биланми, бу юмушни ўз гарданига олган. Кейинчалик қурол қолмаган бўлса-да, этикларни ҳозирлаб қўйиш инқилобгача табиблар хонадони зиммасида турган. Бу оёқ кийимларини кузда таъмирлаш ва янгилаш улар учун одат тусига кирган.

Муталбой даврида кутубхона ҳарб ишига дахлдор қўлланма ва асарлар билан анча бойиган. Қашқардан уйғур ва хитой ҳарбий табобатига доир китоблар келтирилиб, нусхалар кўчирилган. Айтишларича, бу иш билан шуғулланган ҳаттотлар йиллаб муқим ўтириб ишлаганлар.

Юнусхон инқирозидан кейин Муталбой ҳажга боради. Ота-боболари тушида ҳам кўрмаган жойларда бўлади. Чунончи, Испаниядаги масжиду мадрасаларни кўриб ҳайратга тушади.

У юз йилдан ортиқ умр кўрган. Чунки ўта ҳаракатчан бўлган, кўп таом емаган, маишатга берилмаган. Уч-тўрт кафт талқон билан кифояланган. Аммо унинг ўғли...

ҲАР ҲАФТАДА БИР ТЎН ЯНГИЛАГАН ТАБИБ

Муҳаммад Шукур Тошкент Европа томон очилган дарвозага айланган даврда яшаган. У, гарчи айрим жиҳатларига кўра Араббойга ўхшаса-да, ўта ҳалим инсон бўлган. Бировга озор бермаслик учун паст овозда сўзлаган. Ҳатто чақалоқларга ҳам сизлаб мурожаат қилган. Унинг ўта тақводорлигини, нозиктаъблигини баъзилар ёқтирмаган. Шойи рўмол тутишидан, турли таомга турли хил нон, қаймоққа ширмой нон, суюқ овқатга оби нон, норин шўрвасига лочира ёптиришидан кулишган. Мураббонинг ҳар хил турларини пиширтиришидан айрим кишиларнинг энсаси қотган.

Муҳаммад Шукур 30 ёшга кирмаёқ, халқ уни «Машҳур ҳожи» деб атай бошлаган. Унинг элда эъзоз топишига эса сармоядорлиги, ҳозирги тил билан айтганда, банкирлиги, қўли очиқлиги сабабчи бўлган. У Эски шаҳар бозоридаги мош растасининг бошланишида жойлашган шинамгина дўконида ўтирган. Бозорнинг ўктам, ишбилармон йигитлари унинг олдига турли таклифлар билан келиб туришган. Айтайлик, Каттақўрғондан майиз келган. Уни кўтарасига олса бўладими? Ёки мозорнинг қоровули ўн қоп кабутар гўнгини йиғибди. Ўзи эса пулга муҳтож. Нима қилса бўлади? Машҳур ҳожи бундай кезларда маслаҳатини аямайди. Қарабсизки, кабутар гўнги терини ошлашда ишлатиш учун кўнфурушларга сотилади.

Кўп ўтмай ён дўкондаги улфат сармоя сўрайди. Машҳур ҳожи уни ҳам хафа қилмайди. Чунки у бозор табиатини яхши билади. Масалан, писта кўмир тайёрловчиларнинг пули оз. Уларга ҳам сармоя бериш мумкин. Қарзларини кузда писта кўмир бериш ҳисобига узишади. Ёки, дейлик, Оҳангарондан тоза гилвата топилибди. Ҳозир ўша ёққа карвон чоғланяпти. Гилвата учун сармоя сарфлаш ҳам зарар қилмайди. Баҳорнинг иликузилди дамларида бошқоронғи аёллар азоб чекмайдилар. Гилвата ёпилган нонга қўшиб берилса, болалар ҳам девор кесагини ялаб-еб юрмайдилар...

Машҳур ҳожининг яна бир ажойиб одати бўлган. Уйида аввал катталар, сўнг кичиклар овқатланишган. Бундай кезларда у дўконини ташлаб кетиб бўлса-да, болаларининг овқатланишига шахсан ўзи бош-қошлик қилган. Оиладаги фарзандлар орасида эса чопқин ва босқинларда ота-онаси ўлиб, етим қолган қозоқ болалари ҳам бўлган. Умуман олганда, Машҳур ҳожи етимпарвар киши ҳисобланган. Шунданми, ҳозир ҳам авлодларимиз орасида сариқ соқоллилари учрайди.

Машҳур ҳожи Баҳодирхон эшон-мударрис, кейинроқ бу даврага қўшилган Хислат домла, Булбул қори билан учрашганда биринчи бўлиб отдан тушишга ҳаракат қилган. Сабаби, улар ҳар йили ёзда боғда, куз ва қишда шаҳарда ҳафталаб илмий мажлислар ва ғазалхонлик кечалари уюштиришган. Шу асно тутхўрлик, узумхўрлик, қовунхўрлик, норинхўрлик қилишган. Машҳур ҳожи Бедил ғазалларининг мухлиси бўлган. Сўфи Оллоёр, Машраб, Аҳмад Яссавий ғазалиётига бағишланган жўшқин кечаларда ҳам фаол қатнашган. Кимда-ким Бедил ижодига оид бирор янгилик айтса ёки бирор хонанда унинг янги ғазалини қўшиқ қилиб ижро этса, унинг елкасига тўн ташлаган. Таваллонинг илк ғазали ўқилган кечада унга от ҳадя қилган. Бояқиш икки йиллик мадраса таълимини тугатиб олган.

Каллахонадаги китоб таъмирлаш устахонаси синиши арафасида у ерда қирққа яқин ҳаттот ва уста ишларди. Машҳур ҳожи улардан ҳам марҳаматини дариғ тутмаган. Кўрган яхшиликлари эвазига Ғулом Ҳасан Орифжонов унинг хонадони билан умрининг охиригача борди-келдини узмаган.

Энг қизиғи, Машҳур ҳожи ҳар ҳафтада бир тўн янгилаган. Эгнидан ечганини муҳтож кишига берган. Меҳмонхона айвонидаги қозиқда ҳар доим янги тўн осиғлиқ турган. Ифторлиги доимо бир мискин, иқтидорли муллабачча ёки маҳалла мўйсафиди билан бўлган.

Машҳур ҳожи эл орасидаги сиёсий ишларга ҳам кўп аралашган. Муаммоларни ҳал қилишда сўзи ўтган. Сармояси хўп бароқатли бўлганлиги, ўзи чумолига ҳам озор бермаганлиги, бировларнинг кўнглини қолдирмаганлиги, ҳамиша кўмакка тайёрлиги билан халқ ҳурматини қозонган. Унинг тақводорлар, уламолар ичида қўли очиқлиги, муаллавачаларга меҳру мурувватлилиги, савдода ҳалоллиги, кибрҳаводан йироқлиги, сўфиёна хислатлари элга бағоят ёққан.

Машҳур ҳожи яшаган даврда бирор олим ёки иқтидорли муллавачага кўпчилик олдида мақтаниб, садақадек қилиб пул бериш одат бўлмаган. Аксинча, ўша одам бирор дўкон ёки устахонанинг фойдасига шерик сифатида бириктириб қўйилган. Дўкондор ёки уста ҳар ҳафта унга пул бериб турган. Шу тариқа ёрдамга муҳтож кишининг ғурурига лат етмаган.

Машҳур ҳожи муолажа жараёнида ал-Розий усулини қўллайди. Айни чоғда, Муталбой жорий этган хитой усулларидан ҳам фойдаланади. Айниқса, уқалаш усулидан, яъни массаждан. Шу мақсадда уч ҳаммомдаги ходимгарларни массаж қилишга ўргатган.

Қадимда ҳар бир ҳаммомда ўз мижозларига эга уқаловчилар бўлган. Улар эл орасида худди табиблар сингари маълум ва машҳур ҳисобланганлар. Отам раҳматли дардни уқалаб даволовчилар қабулига ойда бир марта бормасалар, беланги бўлиб қолардилар.

Уқаловчилик касби авлоддан авлодга ўтган. Бирор ходимгар шогирд тайёрласа ёки ўғлига шу ҳунарни ўргатиб бўлган бўлса, уни албатта табиблар ҳузурига олиб келиб синовдан ўтказар, сўнг оқ фотиҳа оларди.

Мен машҳур ҳожи сулоласига мансуб уқаловчи-ходимгарларнинг уч-тўрт вакилини кўрганман. Улар қотмадан келган, пойдор ва ҳаракатчан кишилар бўлиб, терилари хунук ва негадир ҳаммаси чапанироқ, запти тор кўринган эдилар.

Машҳур ҳожи болалигида отаси билан маҳкама масжидига кўп борган бўлса керак. У саркардалар масжиди бўлиб, жоме масжидидан олдин, қарияларнинг айтишича, Зол ва Кайхисравлар даврида қурилган. Чорси тарафга чиқадиган метро бекати ўрнида жойлашган маҳкама масжиди 70-йилларда, ҳозирги «Чорси» меҳмонхонаси яқинидаги эски намозгоҳ эса урушдан олдин бузиб юборилган.

Эски шаҳар бозорнинг гуллаб-яшнашига сабаб Русия билан савдо алоқалари йўлга қўйилганида эди. Йилига 6-7 минг туяли ва отлиқ карвон Русияга бориб-келиб турган. Кейин Тошкент чоризм томонидан забт этилади. Шаҳар ҳукмдорлари ўзгаради. Ким ўрисларга ён бериб, уларнинг хизматини қилса, эъзозли бўлиб бойий бошлайди. Аммо улар босар-тусарини билмайдиган, ҳаром-ҳаришнинг фарқига бормайдиган, пул кутуртирган, ақлини, виждонини моғор босган, очкўз, иймон-эътиқоди суст кишилар эдилар. Улар бозорни тобора эгаллаб бораётганини кўрган Машҳур ҳожи Ҳиротга кўчиб кетишни ният қилади. Шу мақсадда карвон юбориб, у ердан жой ва боғ сотиб олишга чоғланади. Бироқ худди шу пайтларда Эски шаҳарда киши сезар-сезмас қатағон бошланиб кетади. Оқ пошшо маҳаллий аҳоли орасидаги одамлари орқали ўзига ғаним билганларни синдириш сиёсатини қўллайди. Машҳур ҳожининг кўчишга ажратган олтинлари, синиш оқибатида, тамом бўлади. У бозордан ҳалоллик ва инсоф йўқолаётганини билгач, ҳаммасига қўл силтаб, тоат-ибодатга берилади. Умрининг охирига қадар уламолар даврасида яшайди...

Акбар ЮНУСОВ

ОЗОДЛИК ТАШНАСИ

60—80-йилларда озодлик ҳақида ўйлаган, Чўлпон, Фитрат каби буюк курашчи адибларнинг анъаналарини баҳоли қудрат давом эттирган шоирлар сафида Тошкентнинг «Кўкча дарвоза» маҳалласида туғилиб ўсган истеъдод соҳиби Асқар Қосим (1946—1985 йиллар) ҳам бор эди. У сафдошлари Р. Парфи, Ч. Эргаш, М. Бобоевлар каби истиқлол туйғусини куйларкан, гоҳ фикрларини қават-қават «парда»ларга ўрашга, гоҳ ўзи акс эттираётган воқеа ёки қаҳрамонни тарихдан ва хориждан олишга, гоҳ-гоҳ мустақиллик ҳақида имо-ишоралар билан чекланишга мажбур бўларди. Ўша кезларда она-юрт дарди билан яшаш керак, деган фикрни пардаламасдан айтиш қийин эди. А. Қосим гўёки онасига, вақти келиб, ҳеч ким менинг ҳолимни сўрамай қўйса, айбни ўзимдан қидиришим керак, деган маънода, «шу кун менга йиғлашни ўргат», деб илтижо қилади. Сўнг асосий муддаога ўтади:

Жўра бўлсам бевафоларга,
Юртга хизмат қилмасам, яна,
Ўхшаб қолсам бедаволарга,
Шу кун менга йиғлашни ўргат.

Шоир Ватанга хизмат қилмасликни бевафоларга жўра бўлишга, бедаволарга ўхшаб қолишга тенглаштираркан, юртига содиқ бўлмаган инсон қайғу-ғам чекишга мажбур, деган ғояни илгари суради.

Асқар Қосим шўро тузумига, турғунлик даврига қарши фикр-туйғуларини шеърга соларкан, юқорида эслатганимиздай, асарларига «Занжи», «Чили шоирининг айтганлари», «Анжела Девис монологи», «Жаҳон қизи» сингари сарлавҳалар қўярди. Унинг сўзлари хорижлик қаҳрамонлар руҳига ҳам, ўз ватандошларимиз туйғуларига ҳам мос тушаверарди. Жумладан, «Занжи» шеърида гўёки африкалик қора танлиларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ҳимоя қилинаётганга ўхшайди, аслида аса сатрлар ботинида ўз дардимиз — истиқлол дарди яширин. «Кўзингни оч каттароқ, ҳабаш ўғли занжи-занжи! Етар сенга оқларнинг берган жабру ранжи-ранжи», деган сатрларни ўқир эканмиз, гап ўзимиз ҳақимизда кетаётганини сезиб:

Орзули дунёда, биродар,
Толеим бормикан,
толеим борми.
Тупроққа бўлдим
мен баробар,
Ҳуқуқим бормикан,
ҳуқуқим борми, —

деган сатрлардан ҳам худди шундай маънони ўқиб оласиз.

«Жаҳон қизи» балладасида Анжела Девиснинг ҳаёти ифодалансада, гап собиқ иттифоқдаги сиёсий маҳбуслар тўғрисида бораётгани сезилиб туради. Шоирни халқнинг ўз ҳақ-ҳуқуқлари учун кураша олмаслиги, ўзлигини англаб етмагани кўп изтиробга соларди. У Анжелани озод қилиш талаби билан чиққан халқ тилидан сўзлар экан, бу гап элдошларимизга ҳам тааллуқлилигини англатади. Зеро, шеър персонажларидан бири: «Қулоғимиз кўниккан ҳақоратга, зиллатга», — деса, иккинчиси: «Бизни тарқоқ тутишар, эгамасмиз миллатга» — дейди. Учинчиси эса Анжела Девиснинг ўзларига раҳнамо бўлишини орзулайди:

Данко янглиғ бошласин
Ботқоқликдан чаманга,
Биз ҳам эга бўлайлик
Яшнаган ҳур ватанга.

Афсус, Асқар Қосим Ватанни озод кўришга муяссар бўлолмади. Жамиятдаги биқиқлик уни касал қилди, касталик эса ўлимга етаклади. Ундан бизга «Фаввора», «Кўнглим кабутарлари», «Замин кўрки», «Мовий осмон», «Сирлар», «Бир кун қайтарман» каби шеърий тўпламлар ва бир қанча таржима асарлар мерос бўлиб қолди. Юпанч шулки, бугунги кунда шоирнинг шеърлари, таржималари озод ватан равнақига хизмат қиляпти.

Ботир НОРБОЙ,
ТошПМИ ўзбек тили кафедраси мудири, доцент

ЭЗГУ НИЯТ

Ташвиш тортманг, эй, қора кўзлар,
Қароғингиз фикру зикримда.
Мен ёнаман, не-не юлдузлар
Парвонадек кезар гирдимда!

«Ўз» ибтидо, интиҳоси «бек»!
Юраверинг «ўзим-ўзим» деб...
Мотамда ҳам Тўйчи ҳофиздек
Куйлаганман «Қаро кўзим» деб!

ДЎСТИМГА

Бир коса шарбатдир умр дегани,
Ичилди дастлабки ютум хотиржам.
Сўнггиси қанақа, татиб кўр, қани,
Ҳар икки хўпламда, дўстим бир хил таъм.

Бари бир қониқа олмайсан тугал,
Ташна қолаверар барибир кўнгил.
Бир ютум сипқариб қувонсанг бир гал,
Ғам тоши босади бошқа сафар зил.

Гар шундай бўлса, хўш, нечун бу келбат?
Нимага ивирсиш бекор, беҳосил?!
Маънили сўз билан оламни тебрат,
Ориф бўл жаҳонда бамисли Бедил.

Қаҳрамонлик кўрсат, намуна кўрсат,
Қор ёғар эртага қолса агар иш...
Ўзингга чинликни эп билгин фақат,
Номингга ёғилсин ҳурмат ва олқиш.

ХАЙР ДЕМА

Ёмғирдан сўнг очилди боғлар,
Энди еллар гирдикапалак.
Астагина титрар япроқлар,

Хайр дема, беозор малак.
Қара, қандай нафис тароват,
Осмон аро хил-хил камалак.
Энди келди сокин ҳаловат,
Хайр дема, беозор малак.

Тўзғиб кетган сочинг паришон,
Кокилларки, ҳали жамалак.
Эртанги соф кунларга ишон,
Хайр дема беозор малак.

Айриликдан қалбим аламда,
Сен ҳам кетсанг, маъсума фалак.
Нима қолар менга оламда?
Хайр дема, беозор малак.

МЕРОС

(ҳазил)

Оқшом тугагач, қалбимга маним
Кириб келди бир тўда қўноқ.
Ҳаммаси ҳам ёвларга ғаним,
Ҳаммаси ҳам дўстларга ўртоқ.

Уй тўридан бериб қўйдим жой,
Улар бунда фироқ кўрмади.
Мезбон деган мисли Ҳотамтой,
Уч кун эмас меҳмон ҳурмати.

Айтилгач кўп ажойиб сўзлар,
Ошкор бўлди уларга розим:
— Менинг кулбам ҳар ҳолда, дўстлар,
Фарзандимга қолиши лозим!

ЭЙ, ҚОРА КЎЗИМ

Ушбу жаҳон ичинда
Овора ўзим-ўзим.
Отилиб ердан чиққан
Фаввора ўзим-ўзим.
Жумла сайёра нурсиз,
Сайёра ўзим-ўзим.
Керакмас менга «ТУ»лар,
Тайёра ўзим-ўзим.
Ғам ема, бўтам, асло,
Эй, қора кўзим-кўзим.
Эл олдида ҳамиша
Ёп-ёруғ юзим-юзим.
Аюб янглиғ сербардош,
Талабгор ўзим-ўзим:
Ўткир эрур қиличдек
Ҳар сўзим, сўзим-сўзим.
Иймоним берди оқлик,
Матлубим — тўзим-тўзим.
Ушбу жаҳон ичинда
Овора ўзим-ўзим.

Асқар ҚОСИМ

Миллий чолғулар

УД

Энг кўҳна чолғулардан бўлмиш уднинг ватани форс, араб мамлакатлари бўлиб, VI асрдаёқ Яқин Шарқ, Кавказ ва Ўрта Осиё мамлакатларига кенг тарқалган.

У илк даврида 4 торли бўлган. Сўнг устод Зирёб бешинчи торни ихтиро қилган.

Уднинг косаси ёғочдан (уд—араб тилида ёғоч), қовоқдан ясалиб, дастаси калта ва пардалар боғланмайди.

Уд мизробли (нохун) чолғулардан ҳисобланади. Товуши унча баланд бўлмаса-да, ўта мулойимлиги бор. Замонавий уднинг сози тўрт парда ораликда бўлиб, беш қўш торлидир.

Шарқнинг таникли мутафаккири Сафиуддин Урмавий уд чалишда моҳир хонанда ва бастакор эди. Олим уд ҳақида назарий қоидаларини баён этди. Уднинг квартага мос созланган беш қўш тори ҳақида Шерозий, Жомий, Ал-Ҳусайний, Мароғий, Ибн Синолар ҳам кўп риосла-ю, маълумотлар ёзиб қолдиришган. Жомийнинг «Мусиқа ҳақида рисола»сида уд дастасининг тўла чизмаси, уни созлаш каби тўлиқ маълумотлар берилган. Жомий мусиқанинг тингловчиларга таъсири ҳақида тўхталаб, унинг чуқур руҳий ва маънавий аҳамияти бор, деб ҳисоблайди. Шеърият султони Мир Алишер Навоий удни яхши чертиб 12 мақомга ўз ҳиссаларини қўшган экан. Машҳур созанда ва хонанда Алишоҳ билан бирга созлари билан жўр бўлганлар ва мақомларга сайқал берганлар.

Замонавий чолғу жамоаларини удсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Чунки уд мусиқада асосий ролни ўйнайди. Кўриб турибсизки, уд биз ўзбеклар учун янги чолғу эмас. Зеро, бир вақтлар созандаларимиз эътиборидан тушиб вақтинча йўқолган эди. Ҳозирги кунда Тошкент Давлат консерваториясида уд чолғуси талабаларга ўргатилади.

Ўзбекистонда якканавоз уд чолғучилари ҳозирча саноқли, аммо умидимиз катта, араб, арман, озар машшоқлари каби моҳирона созни сайратиш қўлимиздан келади.

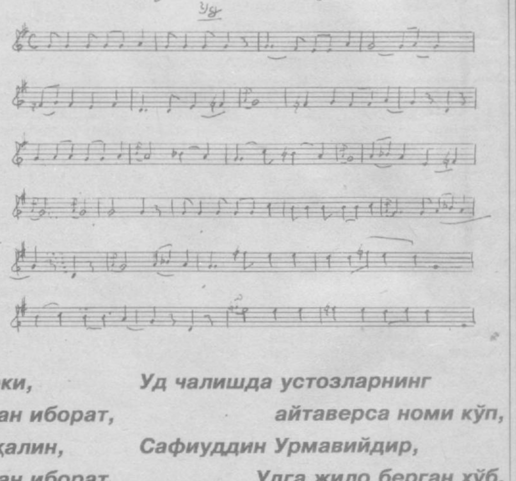

Уднинг номи калтадирки,
икки ҳарфдан иборат,
Торлари мўл, майин, қалин,
ичаклардан иборат.
Уд чертишда моҳир бўлган,
Навоий-ла Алишоҳ,
Майин, мунгли куйлар билан,
қурибтилар иморат.
Бир вақтлар театрда
қўйиларди «Навоий»
Спектакл орасинда уд янграб
турар эди,
Шу куйларга оро берган
бўларди Муродбейли.
Томошабин ўз завқидан
баракалло деярди.

Уд чалишда устозларнинг
айтаверса номи кўп,
Сафиуддин Урмавийдир,
Удга жило берган хўб.
Уд ўзбекнинг сози бўлди,
яна қолди жойида,
Ўзбек, араб, тожик, озор,
севиб чалар жами кўп.
Уд янграган саройларда,
шоҳу вазир қошида,
Созандаси ўзбек бўлиб,
дўппи кийди бошига.
Бу ажиб чолғуни дерлар,
яратганга офарин,
Удни кўрган Сайфи машшоқ,
аста битди таърифин.

Сайфи ЖАЛИЛ, профессор

Миллий Тикланиш
Муассис: Миллий тикланиш демократик партияси

Бош муҳаррир: Иброҳим ҒАФУРОВ

Газета 136-рақам билан рўйхатдан ўтган.
Буюртма: Г —044.
1904 нусхада босилди.
Сотувда нархи эркин.
Ҳажми 2 босма табоқ.
Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди.

Манзилимиз: Тошкент-83,
Матбуотчилар кўчаси — 32.
Телефон 33-50-18.
«Шарқ» нашриёт-матбаа консерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41-уй
Навбатчи — Бектемир ПИРНАФАСОВ
1 2 3 4 5 6